

Türkiye Bilişim Derneği

İNSAN VE TEKNOLOJİ ETKİNLİKLERİ (1)
DİJİTALLEŞEN DÜNYADA İNSAN ODAĞINDA
SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM
ÇALIŞTAYLARI VE PANELİ

SONUÇ RAPORU

Haziran 2021, Ankara

Türkiye Bilişim Derneği

İnsan ve Teknoloji Etkinlikleri – 1

Dijitalleşen Dünyada İnsan Odağında Sosyo-Kültürel Dönüşüm Çalıştayları
ve Paneli Sonuç Raporu

Yayımcı Adı

TÜRKİYE BİLİŞİM DERNEĞİ

Ceyhun Atuf Kansu Cad., 1246 Sk. No: 4/17 Balgat – ANKARA

Tel: +90 (312) 473 8215 (pbx) Faks: +90 (312) 473 8216

tbd-merkez@tbd.org.tr

Etkinlik Tarihi

11 Nisan 2021, Çevrimiçi

Yayın Tarihi

26 Ekim 2021, Ankara

Raporu Hazırlayanlar

Dr. Aydın Kolat

TBD İcra Kurulu Başkanı,

Verisis AŞ, Genel Md.

İ. İlker Tabak

TBD İcra Kurulu Bşk. Yrd.,

TBK Bilişim AŞ, YK Bşk.

Mehmet Ali İnceefe

TBD İcra Kurulu Bşk. Yrd.,

BT Danışmanı

TBD Yayın Numarası : 2021 / 10-1

ISBN :

© Bu yayının herhangi bir kısmı veya tamamı Türkiye Bilişim Derneği'nden önceden yazılı ve onaylı izin alınmadan herhangi bir formda veya elektronik, mekanik, fotokopi kayıt veya diğer bir yöntemle tekrar çoğaltılabılır. Kaynak gösterilerek kullanılabilir.

*Bilişim Teknikbilimini ulusal bir kalkınma
aracı olarak kullanacağız...*

Aydın KÖKSAL, 1968

TBD Kurucusu ve Onursal Başkanı

İçindekiler

İçindekiler	iii
Rapora, Panel ve Çalıştaylara Katkı Verenler	v
Panel ve Çalıştaylara Katkı Veren Sivil Toplum Kuruluşları	v
Panel ve Çalıştaylara Katkı Veren Katılımcılar	v
Kısaltmalar	vii
SUNUŞ	ix
DİJİTALLEŞEN DÜNYA'DA İNSAN ODAĞINDA SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM	4
I. Çalıştay : “Sosyo Kültürel Dönüşümde Hukuk ve Etik”	5
Katılımcı Değerlendirmeleri	5
Çalıştaya Katılan Uzmanlar	7
II.Çalıştay : “Sosyo-Kültürel Dönüşüm: Evrensel Hizmet ve Dezavantajlı Kesimler”	8
Katılımcı Değerlendirmeleri	8
Çalıştaya Katılan Uzmanlar	10
III. Çalıştay : “Sosyo-Kültürel Dönüşüm: Toplumsal Değerler, Demokrasi ve Katılım”	11
Katılımcı Değerlendirmeleri	11
Algı Yönetimi- Toplum Mühendisliği- Manipülasyon	11
Sosyal Medya-İletişim ve Etkileşim	12
Uzaktan Çalışma, Eğitim ve Öğretim	14
Demokrasi ve Katılım	18
Dijital bağımlılık ve siber zorbalık	20
Dil, Etik ve Değerler	21
Çalıştaya Katılan Uzmanlar	24
ÇALIŞTAY SONUÇLARI	25
PANEL : DİJİTALLEŞEN DÜNYA'DA İNSAN ODAĞINDA SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM	31
Konuşmacılar ve Söyledikleri	31
Rahmi AKTEPE	31
Av. Kemal KUMKUMOĞLU	33
Dr. M. Özhan KALAÇ	33
Prof. Dr. Türksel Kaya BENSGHIR	33
Prof. Dr. Ferhunde ÖKTEM	34
Prof. Dr. Betül ULUKOL	35
Dr. Şeref OĞUZ	36
Dr. Elnur ALİYEV	37
PANELDEN ÇIKAN SONUÇLAR	39

Rapora, Panel ve Çalıştaylara Katkı Verenler

İnsan ve Teknoloji konulu bu çalışmaya sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ile kamu, özel sektör ve üniversitelerin temsilcileri katkı vermişlerdir.

Panel ve Çalıştaylara Katkı Veren Sivil Toplum Kuruluşları

Çalıştayları düzenleyen Türkiye Bilişim Derneği (TBD) ile birlikte bu çalışmalarda aktif katkısını ve desteğini sunan Sivil Toplum Kuruluşları şunlardır:

Bilgi Teknolojileri Derneği	https://bitekder.org.tr/
ÇEVKO Vakfı	https://cevko.org.tr/
Eğitimde Görme Engelliler Derneği	https://www.eged.org/
Girişim Sermayesi Fonları Derneği (GİSED)	https://gised.org.tr/
Habitat Derneği	https://habitatdernegi.org/
Hacettepe Üniversitesi Mezunları Derneği (HÜMED)	https://www.humed.org.tr/
İşaret Dili ve Tercümanları Derneği	http://www.tidted.org/
Makine Mühendisleri Odası, Enerji Çalışma Grubu	https://mmo.org.tr
ODER Otizm Derneği	http://www.odfed.org/uyelerimiz/oder-2/
Ortak Akıl Politika Geliştirme Derneği	https://ortakakil.org.tr/
Samsun İş Kadınları Derneği	http://samikad.com/
Türk Tarım Alet ve Makineleri İmalatçıları Birliği	http://www.tarmakbir.org.tr/
Tema Vakfı	https://www.tema.org.tr/
Türkiye Engelsiz Bilişim Platformu	https://www.engelsizbilisim.org/
Yapay Zekâ Derneği	https://www.yzd.org.tr/

Panel ve Çalıştaylara Katkı Veren Katılımcılar

Bu raporun içeriğinde ve hazırlanmasında katkılarını sunan katılımcılar aşağıda yer almaktadır.

Rahmi AKTEPE	<i>TBD Genel Başkanı</i>
Dr. Aydın KOLAT	<i>TBD İcra Kurulu Başkanı, Verisis AŞ, Genel Md.</i>
İ. İlker TABAK	<i>TBD İcra Kurulu Bşk. Yrd., TBK Bilişim AŞ, YK Bşk.</i>
Mehmet Ali İNCEEFE	<i>TBD İcra Kurulu Bşk. Yrd., BT Danışmanı</i>
Av. Şebnem AHİ	<i>İstanbul Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu Başkanı</i>
Dr. Öğr. Üyesi Esmeray ALACADAĞLI	<i>Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi</i>
Dr. Elnur ALİYEYEV	<i>Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi Dekanı</i>
Ali Osman ALTINAY	<i>Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Fahriye ALTINAY	<i>Yakın Doğu Üniversitesi (KKTC)</i>
Prof. Dr. Zehra ALTINAY	<i>Yakın Doğu Üniversitesi (KKTC)</i>
Doç. Dr. Banu ALTUNAY ARSLANTEKİN	<i>Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi</i>
Av. Gülşah Deniz ATALAR	<i>Ankara Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu</i>
Prof. Dr. Türksel Kaya BENSGHIR	<i>TBD İcra Kurulu Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Yahya ÇIKILI	<i>YÖK Engelli Öğrenci Komisyonu Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Öğretim Üyesi</i>
Serhat ERONAL	<i>Özel Sektör</i>
Murat GÖÇE	<i>BTHaber, Genel Md., Bilgi Teknolojileri Derneği Yön. Kur. Bşk.</i>
Araş. Gör. Osman Gazi GÜÇLÜTÜRK	<i>Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Özhan KALAÇ	<i>Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye Engelsiz Bilişim Platformu</i>
Levent KARADAĞ	<i>BLM Bilişim Teknolojileri Genel Müdürü</i>
Dilek ŞEN KARAKAYA	<i>Sağlık Bakanlığı</i>

Nazmi KARYAĞDI	<i>Türkiye Bilişim Derneği İcra Kurulu Üyesi</i>
Duygu KAYAMAN	<i>Microsoft Türkiye</i>
Dr. Öğretim Üyesi Esra G. KAYGISIZ	<i>Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi</i>
Prof. Dr. Fatih KESKİN	<i>Ankara Üniversitesi, İletişim Fak.</i>
Av. Cenk KONUKPAY	<i>İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi</i>
Dr. Ayşe KULA	<i>Milli Eğitim Bakanlığı</i>
Av. Kemal KUMKUMOĞLU	<i>Kumkumoğlu Özdoğan Ergün Hukuk Bürosu, Ortak</i>
Av. Taner KURU	<i>Ankara Barosu</i>
Hülya MAHMUTOĞLU	<i>İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü</i>
Araş. Gör. Çağrı MARDİN	<i>Kadir Has Üni. LIT LAB</i>
Arzu OFLASLI	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Şeref OĞUZ	<i>Dünya Gazetesi Yayın Kurulu Başkanı</i>
Prof. Dr. Ferhunde ÖKTEM	<i>Psikolog</i>
Dr. Halise Duygu ÖZALP	<i>Türkiye Bilişim Derneği</i>
Ahmet PEKEL	<i>Türkiye Bilişim Derneği Bilişimde Özenli Türkçe ÇG Bşk. Yrd.</i>
Doç. Dr. Eylem Aksoy RETORNAZ	<i>Galatasaray Üni. Hukuk Fakültesi</i>
Banu Türkuğur ŞAHİN	<i>T.C. Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı Danışman, İşaret Dili</i>
Emre TAŞGIN	<i>Tercümanları Derneği Başkanı</i>
Prof. Dr. Vahap TECİM	<i>Eğitimde Görme Engelliler Derneği Başkanı</i>
Prof. Dr. Gonca TELLİ	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi YBS Bölüm Başkanı</i>
Dr. Mete TEVETOĞLU	<i>Doğuş Üniversitesi İİBF Dekan V.</i>
Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ	<i>Maltepe Üni. Teknoloji ve Fikri Mülkiyet Hukuku Uygulama ve Araş. Mrk.</i>
Hale UÇUŞ	<i>Galatasaray Üni. Hukuk Fakültesi</i>
Prof. Dr. Betül ULUKOL	<i>Milli Eğitim Bakanlığı</i>
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf UZUN	<i>Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim</i>
Doç. Dr. Aslı YAĞMURLU	<i>Dalı Öğretim Görevlisi</i>
Doç. Dr. Özhan YALÇIN	<i>Selçuk Üniversitesi Rektör Danışmanı, Necmettin Erbakan Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Nilay YAVUZ	<i>Bilgisayar Mühendisliği Bölüm Başkanı</i>
Dr. Taylan YILDIZ	<i>Ankara Üniversitesi, İletişim Fak.</i>
Cüneyt YILMAZ	<i>Ankara Üniv. Tıp Fak. Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları ABD</i>
Av. Umut ZORER	<i>ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi</i>
Doğan ZORLU	<i>İBB Meclis Üyesi (İyi Parti)</i>
Yeşim ZORLU	<i>Bağcılar Belediyesi</i>
	<i>İstanbul Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu</i>
	<i>Geliştirici</i>
	<i>ODER Otizm Derneği Başkan Yardımcısı</i>

Kısaltmalar

ÇG	Çalışma Grubu
EBA	Eğitim Bilişim Ağı
ECDL	European Computer Driving Licence – Avrupa Bilgisayar Okur Yazarlığı Belgesi
GİSED	Girişim Sermayesi Fonları Derneği
HES	Hayat Eve Sığar
HÜMED	Hacettepe Üniversitesi Mezunlar Derneği
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LIT LAB	Hukuk ve Bilgi Teknolojileri Laboratuvarı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MYK	Mesleki yeterlik Kurumu
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBD	Türkiye Bilişim Derneği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UÇY	Uzaktan Çalışma Yönetmeliği
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

Bilişim Toplumu Yasalarıyla Yönetelim, Yönetilelim

Türkiye Bilişim Derneği

SUNUŞ

Çağdaş, refah düzeyi yüksek bir Türkiye özleminin gerçekleşmesi yolunda, **Türkiye Bilişim Derneği (TBD) 50 yıldır** yılmadan ve büyük bir özveriyle çalışmaktadır. 1994 yılında **Kamu Yararına Çalışan** Dernek statüsünü kazanan TBD, **12 bini aşkın üyesi, 10 şehrimize** yaygınlaşan yapılanması ve **üniversitelerdeki TBD genç örgütlenmesiyle** bilişim sektörüne önemli katkılar vermeye devam etmektedir.

TBD tarafından teknolojinin insan yaşamına etkilerinin tartışıldığı, aynı zamanda bireylerin de teknolojinin geliştirilmesindeki rollerinin konuşulduğu **“İnsan ve Teknoloji”** temalı bir etkinlik dizisi gerçekleştirilmiştir. Etkinliklerde küresel salgın sonrasında teknolojideki hızlı gelişmelerin sosyo-kültürel yapıya, sosyo-ekonomik yapıya, çevreye ve yaşamımıza olan olumlu ve olumsuz etkileri ve sorunları insan odağında ele alınmış olup; günümüzde ve gelecekte küresel düzeyde alınması gereken önlemler uzmanlar tarafından derinlemesine tartışılmıştır.

Çalışmalarımızda özellikle konu ile ilgili Türkiye Engelsiz Bilişim Platformu, Habitat Derneği, İşaret Dili Tercümanları Derneği, Eğitimde Görme Engelliler Derneği, ODER Otizm Derneği, Bilgi Teknolojileri Derneği, ÇEVKO Vakfı, Hacettepe Üniversitesi Mezunları Derneği (HÜMED), Makine Mühendisleri Odası Enerji Çalışma Grubu, Ortak Akıl Politika Derneği, Samsun İş Kadınları Derneği, Tarmak Tarım Makinaları Birliği, Tema Vakfı, Yapay Zekâ Derneği ve Girişim Sermayesi Fonları Derneği (GİSED) katkı vermiştir.

Bu etkinliklerin birincisi olan **“Dijitalleşen Dünya’da İnsan Odağında Sosyo--Kültürel Dönüşüm”** çalıştayları ve paneli 11 Nisan 2021 Pazar günü sanal ortamda, ikincisi **“Dijitalleşen Dünya’da İnsan Odağında Çevre ve Doğal Kaynaklarımız”** çalıştayları ve paneli 27 Nisan 2021 Salı günü sanal ortamda ve üçüncüsü ise **“Dijitalleşen Dünya’da İnsan Odağında Yeni Ekonomik Düzen: İnsan ve Teknoloji Etkileşimi”** paneli 30 Mayıs 2021 Pazar günü sanal ortamda gerçekleştirilmiştir.

TBD olarak, bu çalışmalar tamamlandıktan sonra, **“İnsan ve Teknoloji”** temasıyla tam günlük bir FORUM düzenlenmesi planlanmış olup, bu çalışmalardan çıkan sonuçların ve çözüm önerilerinin T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı,

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu gibi kurumlarımızın üst düzey yetkilileri ve uzmanlarıyla tartışılması ve çözümler için bir eylem planının oluşturulması hedeflenmiştir.

Birbirinden değerli konuşmacıların katıldığı üç panelde **“İnsan ve Teknoloji”** konusu insan, süreç ve teknoloji boyutuyla tartışılmış ve ortak akıl oluşturularak ülkemizin karar vericilerine ışık tutulması hedeflenmiştir.

TBD 50. yılında, pandemi koşullarında da toplum faydasını gözeterek çeşitli faaliyetler yaptı ve yapmaya devam ediyor. Tüm katılımcıların katkılarıyla, daha farklı ve devamlı çalışmalar gerçekleştireceğiz. Söz konusu etkinliklerde bizimle beraber mesai harcayan çalıştay katılımcılarına ve tüm konuşmacılara gönülden teşekkürlerimizi sunarız.

Kamuoyuna saygıyla duyurulur.

Rahmi AKTEPE
Türkiye Bilişim Derneği
Genel Başkanı

Türkiye Bilişim Derneği

İNSAN VE TEKNOLOJİ ETKİNLİKLERİ (1)
DİJİTALLEŞEN DÜNYADA İNSAN ODAĞINDA
SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM
ÇALIŞTAYLARI VE PANELİ

SONUÇ RAPORU

DIJİTALLEŞEN DÜNYA'DA İNSAN ODAĞINDA SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM

İnsan ve Teknoloji etkinliklerinin birincisi olan **Dijitalleşen Dünya'da İnsan Odağında Sosyo-Kültürel Dönüşüm** çalıştayları ve paneli **11 Nisan 2021** tarihinde sanal ortamda gerçekleştirilmiştir.

Etkinlikte yeni-sosyal medya, demokrasi, katılım, kapsayıcı kalkınma, yeni toplumsal ve kültürel değerler ve mevcut değerlerin korunması ve yaşatılması gibi başlıklar etrafında insanın sosyo-kültürel çevresinin sayısal (dijital) teknolojilerden olumlu ve olumsuz yönde nasıl etkilendiği, sorunlar, çözüm önerileri ve ilgili aktörleri ele alınmıştır.

Söz konusu etkinlik kapsamında sosyo-kültürel dönüşümü *“Hukuk ve Etik”, “Evrensel Hizmet ve Dezavantajlı Kesimler”* ile *“Toplumsal Değerler, Demokrasi ve Katılım”* konuları merkezinde ele alan üç çalıştay düzenlenmiş, çalıştayları takiben *“Dijital Dünyada İnsan Odağında Sosyo-Kültürel Dönüşüm”* başlıklı panel düzenlenmiştir.

Bu etkinliğin amacı; dijital vatandaşlık kavramının ön planda olduğu günümüz dünyasında insanla teknoloji yan yana geldiği zaman nasıl etkileştiklerini ve birbirlerini nasıl etkilediklerini tartışmak ve sonuçları değerlendirmektir.

Önümüzdeki dönemde milyarlarca algılayıcının (sensörün) olacağı, kuantum bilgisayarların geldiği ve kriptolojinin de artık öneminin kalmadığı bir dönemde konuşmacılar, insanı odağa alarak insanın mutluluğu ve refahı için neler yapılması gerektiği sorusuna cevap aramışlardır.

Etkinlik TBD İcra Kurulu Başkanı Dr. Aydın KOLAT'ın sunuşu ile başlamış ardından üç paralel çalıştay ve bir panel ile son bulmuştur.

I. Çalıştay : “Sosyo Kültürel Dönüşümde Hukuk ve Etik”

Çalıştayda, TBD Merkez İcra Kurulu Üyesi Av. Kemal KUMKUMOĞLU koordinatörlüğünde teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşümün sosyo-kültürel yaşamları üzerine etkileri, hukuk ve etik boyutlarında ele alınmıştır. Bu anlamda bireylerin toplumsal davranışlarını biçimlendirmede yeni teknolojilerin rolü ele alınırken bir taraftan da özel olarak veri ekonomisi, dijital (sayısal) dezenformasyon ve siber gözetim gibi konulara değinilmiştir.

Katılımcı Değerlendirmeleri

Konuya ilişkin katılımcı değerlendirmeleri arasından dikkat çeken açıklamalar şunlardır;

- Dijital dönüşümün temel haklara etkilerinin olumlu ve olumsuz yönlerinin vurgulandığı çalıştayda, özellikle teknoloji erişimindeki eşitsizliklerin, erişim sorununun çok ciddi bireysel ve toplumsal eşitsizliklere neden olabileceği ve yapay zekâ kullanımının artmasıyla bir takım ayrımcılıkların ortaya çıkabileceğine dikkat çekilmiştir.
- Fiziki dünyada gördüğümüz şiddetin artık dijital (sayısal) dünyaya aksettiği ve farklı türlerde önümüze çıkabildiği belirtilmiştir. İnternetin birçok boyutta suç işlemeyi kolaylaştırdığı ve dijital şiddetin fiziki ortama göre farklı şekilde tezahür edebileceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda bazı suç tiplerinin siber zorbalık gibi özel olarak düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.
- İnternete erişememe veya erişmeme hakkının özellikle insanlar bakımından önemli bir hak olması gerektiği ele alınmış olup gelecekte oyun ve e-spor alanlarının önemine değinilmiştir. Hem dijital teknolojinin birbiriyle çok ciddi yarıştığı hem genç yaştaki insanların bu işin içine dahil olduğu ve bütün yaşamlarını etkileyecek şekilde buna paydaş oldukları, dolayısıyla bunların çok ciddi düzenlenmesi gerektiği ve toplumsal saygıyı, paydayı sağlayacak şekilde bunlara yaklaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda blok zincir teknolojisinin özellikle kültürel ürünlerin tabana yayılması anlamında fırsat teşkil edilebileceği belirtilmiştir.
- Kişisel verilerin korunmasına ilişkin yeterli düzenlemenin olmadığına dikkat çekilmiş, şirketlerin sözleşmesel hükümlerle bu kişisel verilere ilişkin korumaları dolanmaya çalıştıkları ve hakikatin bir nevi önemsizleştirildiği, insan iradesinin hem birey boyutuyla hem toplum boyutuyla manipüle edildiği ve bunların düzenlenmesinin temel haklar bağlamında çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda gözetim toplumunun da önemli bir sorun teşkil ettiği hukuki temele dayanmayan devlet gözetiminin sakıncaları olduğu tartışılmıştır.
- İstatistik veri temelli karar almada insanın nesne haline getirildiği ve bireyin nesne haline geldiğinde, yani özneden nesne haline geldiğinde değersizleştiği ve buna insan

hakları temelinde eğilinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle genetik çalışmalarda bireyin korunması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

- Bugün İnternete erişim hakkının diğer hakların adeta temeli haline geldiği örneğin Eğitim Bilişim Ağı'na (EBA) bağlanamayan bir çocuğun temel hakkını dahi alamadığı dolayısıyla diğer sosyo-kültürel haklardan faydalanılmasının esasen ikinci nitelikte olduğu belirtilmiştir.
- Hayat Eve Sığar (HES) kodunun ve benzer dijital (sayısal) uygulamaların çok ciddi şekilde kanuni temele dayanması gerektiği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği bakımından da yapay zekâ uygulamalarının detaylı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği ele alınmıştır.
- Adalet erişim bakımından teknolojilerin adalet erişimde ve bilgiye erişimde çok ciddi olumlu katkıları olduğu ama aynı zamanda bunlara erişemediğimiz taktirde (devletin bu olanakları sağlayamadığı durumda) çok ciddi eşitsizliklere ve adaletsizliklere de neden olabileceği açıklanmıştır. Bütüncül yaklaşım gereği devletin ayrımcılıkla mücadele etmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bunun için devlet, yasama, yürütme, yargı organları, bölgesel ve uluslararası aktörler, sivil toplum, akademi ve özel sektör işbirliği vurgulanmıştır.
- Teknoloji üreten kişilerin yani bilişim sektöründeki paydaşların yeni kanun koyucular olduğu ve insan davranışını birey ve toplum boyutunda şekillendiren kişiler olduklarına, bu anlamda insanı ve toplumu dönüştüren güç olduklarına dair farkındalıkların tesis edilmesi gerektiği açıklanmıştır.
- İlkokul çağındaki çocuklardan yetişkinlere kadar dijital (sayısal) vatandaşlığın güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.
- İnternete erişimin temel bir hak olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmiş olup İnternete erişememe, İnternette olmama, dijitalleşememe konusunun da bir hak olabileceği belirtilmiştir.

Çalıştaya Kadir Has Üniversitesi Hukuk ve Bilgi Teknolojileri Laboratuvarı (LIT LAB) ve Maltepe Üniversitesi Teknoloji ve Fikri Mülkiyet Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi katkı vermiştir.

Çalışmaya Katılan Uzmanlar

1. Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ – *Galatasaray Üni. Hukuk Fakültesi*
2. Doç. Dr. Eylem Aksoy RETORNAZ – *Galatasaray Üni. Hukuk Fakültesi*
3. Dr. Mete TEVETOĞLU – *Maltepe Üni. Teknoloji ve Fikri Mülkiyet Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi*
4. Dr. Taylan YILDIZ – *İBB Meclis Üyesi (İyi Parti)*
5. Av. Gülşah Deniz ATALAR – *Ankara Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu*
6. Av. Umut ZORER – *İstanbul Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu*
7. Araş. Gör. Çağrı MARDIN – *Kadir Has Üni. LIT LAB*
8. Araş. Gör. Osman Gazi GÜÇLÜTÜRK – *Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
9. Av. Taner KURU – *Ankara Barosu*
10. Av. Cenk KONUKPAY – *İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi*

II.Çalıştay : “Sosyo-Kültürel Dönüşüm: Evrensel Hizmet ve Dezavantajlı Kesimler”

Türkiye Engelsiz Bilişim Platformu Koordinatörü Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Özhan KALAÇ koordinatörlüğündeki çalıştayda, son teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşümün dezavantajlı kesimlerin sosyo-kültürel yaşamları üzerine etkileri, sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konulmuştur.

Söz konusu çalıştayda dezavantajlı kesimler açısından teknoloji, teknolojiden olumlu/olumsuz etkilenilen alanlar, teknolojiye erişim durumları, gereksinim duyulan yeni teknolojiler gibi konular uzmanlar tarafından tartışılarak çözüm önerileri sunulmuştur.

Katılımcı Değerlendirmeleri

Evrensel hizmetler için bilişimin öneminin anlatıldığı çalıştayda dikkat çeken açıklamalar şunlardır;

- Dezavantajlı bireylerin sadece engelli olmadığı; yaşlıların, erişime uzak ya da ulaşamayan bireylerin, kadınların ve hatta herkesin dezavantajlı grupta olduğu ifade edilmiştir.
- Evrensel Hizmet Fonu düzenlemesinde kadınların da dezavantajlı bireyler olarak tanımlandığı aktarılmış olup, dezavantajlı bireyler için teknoloji hak arama noktasında olumlu iken teknolojinin siber zorbalık gibi sorunlara da neden olabileceği aktarılmıştır.
- Teknoloji ile dezavantajlı kesimlerin görünürlüğünün arttığı ve hak aramanın daha görünür hale geldiği ifade edilmiştir.
- Teknolojinin erişilebilir olmadığı ve bilgiye erişimde sorunlar yaşandığı sürece dezavantajlı bireyler için yararlı olamayacağı aktarılmıştır.
- Engellilere yönelik bilişim teknoloji hizmetlerinde erişilebilirlik sorunun ve kullanılabilirlik sorunun oldukça önemi bir sorun olduğu dile getirilmiştir.
- Bilişim teknolojileri hizmetlerinin yetersiz oluşu ve yaygın olmamasına vurgu yapılmıştır. Engelli bireylere yönelik çok sayıda teknolojik yazılım varken otizmliler, işitme engelliler ve zihinsel engelliler için teknoloji ve yazılımların daha az olduğu veya bir bölgede olup, ülkenin genelinde yaygın olmadığı sorunu dile getirilmiştir.

- Yerlilik ve millilik konusuna vurgu yapılarak, tüm insanlığa yönelik teknolojilerin geliştirilmesi ve bunun finansının sağlanması konusunun önemli olduğu vurgulanmıştır.
- İşitme engelli bir kişinin teknolojiden beklentisiyle otizmli bir kişinin teknolojiden beklentisi farklı olacağı için farklı kesimlerin farklı taleplerinin olabileceği değerlendirilmiştir.
- Siber zorbalık ve İnternet dolandırıcılığı konusunda dezavantajlı kesimlerin diğer kesimlere göre biraz daha fazla oranda etkilendikleri belirtilmiştir.
- Engellilere yönelik bilişim teknoloji hizmetlerinde erişilebilirlik, kullanılabilirlik ve teknolojik okuryazarlık konularının oldukça önemli olduğu belirtilmiştir.
- Kamuda son yıllarda ciddi oranda engelli istihdamına yönelindiği ancak bu kişilerin eğitim almış oldukları alanlardaki mesleklerini ifşa edemedikleri aktarılmıştır. Kamuda görme engelli kişilerin ancak santral memuru olarak çalışabildiği ve mesleki eğitimini icra edemediği belirtilmiştir. Bilişim teknolojilerinin dezavantajlı kesimler için bir araç olduğu dile getirilmiştir.
- Farklı dezavantajlı gruplar için farklı ihtiyaç ve önceliklerin belirlenmesi vurgulanmıştır.
- Teknolojinin bir araç olduğunun unutulduğunu belirten uzmanlarca, küresel salgın sürecinde dezavantajlı gruplara karşı farkındalığın daha çok arttığı ifade edilmiştir.

Çalışmaya Katılan Uzmanlar

1. Prof. Dr. Gonca TELLİ YAMAMOTO- *Doğuş Üniversitesi İİBF Dekan V.*
2. Prof. Dr. Vahap TECİM- *Dokuz Eylül Üniversitesi YBS Bölüm Başkanı*
3. Prof. Dr. Zehra ALTINAY- *Yakın Doğu Üniversitesi (KKTC)*
4. Prof. Dr. Fahriye ALTINAY-*Yakın Doğu Üniversitesi (KKTC)*
5. Doç. Dr. Banu ALTUNAY ARSLANTEKİN-*Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi*
6. Dr. Öğr. Üyesi Yusuf UZUN- *Selçuk Üniversitesi Rektör Danışmanı, Necmettin Erbakan Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölüm Başkanı*
7. Dr. Öğr. Üyesi Yahya ÇIKILI – *YÖK Engelli Öğrenci Komisyonu Üyesi , Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Öğretim Üyesi*
8. Levent KARADAĞ – *BLM Bilişim Teknolojileri Genel Müdürü*
9. Banu Türkuğur ŞAHİN – *T.C. Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı Danışman, İşaret Dili Tercümanları Derneği Başkanı*
10. Hülya MAHMUTOĞLU – *İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü*
11. Emre TAŞGIN- *Eğitimde Görme Engelliler Derneği Başkanı*
12. Yeşim ZORLU- *ODER Otizm Derneği Başkan Yardımcısı*
13. Ali Osman ALTINAY – *Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi*
14. Hale UÇUŞ – *Milli Eğitim Bakanlığı*
15. Serhat ERONAL – *Özel Sektör*
16. Duygu KAYAMAN – *Microsoft Türkiye*
17. Doğan ZORLU – *Geliştirici*

III. Çalıştay : “Sosyo-Kültürel Dönüşüm: Toplumsal Değerler, Demokrasi ve Katılım”

Toplumsal Değerler, Demokrasi ve Katılım Çalıştayı, insan ve teknoloji odağında sosyo-kültürel dönüşüm; algı yönetimi-toplum mühendisliği, sosyal medya ve iletişim-etkileşim, uzaktan çalışma-eğitim ve öğretim, demokrasi ve katılım, dijital bağımlılık ve siber zorbalık, dil, etik ve değerler bağlamında ortaya çıkan etkiler, sorunlar ve çözüm önerilerinin tartışılması amacıyla düzenlenmiştir.

TBD İcra Kurulu Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğrt. Üyesi Prof. Dr. Türksel KAYA BENSGHİR koordinatörlüğünde insan ve teknoloji odağında sosyo-kültürel dönüşüm; algı yönetimi, toplum mühendisliği, sosyal medya ve iletişim-etkileşim, uzaktan çalışma-eğitim ve öğretim, demokrasi ve katılım, dijital bağımlılık ve siber zorbalık, dil, etik ve değerler bağlamında ortaya çıkan etkiler, sorunlar ve çözüm önerileri ele alınmıştır.

Katılımcı Değerlendirmeleri

Çalıştayda katılımcılar tarafından Algı Yönetimi-Toplum Mühendisliği-Manipülasyon, Sosyal Medya-İletişim ve Etkileşim, Uzaktan Çalışma, Eğitim ve Öğretim, Demokrasi ve Katılım, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık ile Dil, Etik ve Değerler olmak üzere altı başlık altında görüşler ve öneriler sunulmuştur.

Algı Yönetimi- Toplum Mühendisliği- Manipülasyon

Bu başlık altındaki ana konu, genel ağ (İnternet) ve bilgi ağı (web) teknolojileri ile mobil teknolojilerin kamuoyu, karar verici ve politika geliştiriciler başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerini yanıltma, yönlendirme gibi süreçlerdeki yerinin ve rolünün irdelenmesidir.

Yanıltma ve çarpıtma gibi temel kavramların özellikle algı yönetiminde daha çok karşımıza çıktığı belirtilmiştir.

Özellikle sosyal medya araçları ile kamu yöneticilerinin kısa sürede çok sayıda kişiyle çeşitli formlarda (mesaj, resim, video, tablo, rapor, sözel e-yayın (podcast), uygulama gibi) bilgi paylaşabilmesi ve iletişim kurabilmesi, önemli kamusal konularda vatandaşların bilinçlendirilmesi ve davranışlarının yönlendirilebilmesi anlamında katkı sağlayabilmektedir. Örneğin pandemi sürecinde maske takmama, sosyal mesafe ihlâli gibi çeşitli olumsuz davranışlarla ilgili algıların sosyal medya paylaşımları aracılığı ile devlet kurumlarınca yönetimi, salgının kontrol altına alınmasında büyük rol oynayabilmektedir.

Algı yönetimi, XXI. yüzyılın hem savaşçısı hem de barış koruyucusu konumundaki kritik araç veya kısaca yeni yapılandırılmış istihbarat sistemi olarak tanımlanabilir. Burada kullanılan yöntemler teknoloji, yapay zekâ ve iletişim becerileridir.

Bu olumlu değerlendirmelere karşın katılımcılar tarafından birtakım olumsuzluklara da dikkat çekilmiştir.

- Sayısal (Dijital) platformların bize getirdiği belirsizlik ve siber ortamın zayıflıklarının özellikle yaşlılar açısından ciddi derecede önemli olduğu belirtilmiş olup bu konuda hem akademik çalışmaların hem de politika geliştiricilerin bu alandaki sorunlara çözüm üretmesi gerektiği vurgulanmıştır.
- Dijitalleşme ve sayısallaşma kavramının zihinde algılanması ve oturtulmasının önemli olduğu aktarılmıştır.
- Dijital dönüşüm, bilgi kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Bireylerin dijital ortamlarda çok çeşitli kaynaklardan her an maruz kaldıkları bilgi bombardımanı doğruluk ve güvenilirlik açısından riskler taşımaktadır. Örneğin salgın için geliştirilen aşılarda zararlı olduğuna dair sayısal (dijital) paylaşımlar yapılması, bireylerin aşı yaptırmayla ilgili algılarını etkileyebilmektedir veya yapılan paylaşımlar toplumun politik olarak ayrışmasına ve kutuplaşmasına yol açabilmektedir.
- Ayrıca, dijital ortamlarda bireylerce paylaşılan bilgilerin üçüncü şahıslarca toplanıp işlenmesi ve bu analizler sonucunda geliştirilen reklamlar yoluyla bireylerin algılarının kendileri farkında olmadan etkilenmesi mümkündür; örneğin, Cambridge Analytica skandalı olarak adlandırılan milyonlarca Facebook kullanıcısının bilgilerinin kendi rızaları olmadan toplanıp analiz edilip politik profillerinin oluşturulması ve Amerika başkanlık seçimlerinde her profile uygun reklamlar yollanması gibi.
- Algı yönetiminde Bilgi Devrimi aracılığı ile oluşturulan bilgi işlem teknolojisi ile karşı alanın bilgi ve bilgi sistemlerini etkilemek için alınan önlemlerin varlığı söz konusudur. Burada amaç, karşı tarafın karar verme sürecini engellemek ve hareket etme kabiliyetini sınırlandırmak, yani doğru ve gerçek bilgi akışını engellemektir.
- Algı Yönetimi sürecinde meydana gelen birtakım sorunlar bulunmaktadır. Bunlar bilgisayar ağı saldırılarıyla karşı karşıya kalmak, savunma sistemlerinde aldatma/aldaştırma, elektronik savaş, psikolojik operasyonlar ile sosyal medya aracılığı ile hedef şaşırtma olarak sıralanabilir.

Sosyal Medya-İletişim ve Etkileşim

Bu başlık altında odaklanılan konu, internet ve web teknolojileri ile mobil teknolojilerin kamuoyu oluşturma, paydaş etkileşimi ve devlet-vatandaş iletişimi ile etkileşimdeki etkisiyle ortaya çıkan yeni kazanımların ve sorunların neler olduğudur. Katılımcıların olumlu değerlendirmeleri arasından öne çıkanlar şunlardır:

- Sosyal medya özellikle salgından sonra bireylerin etkileşim kurabilecekleri en önemli araç haline gelmiştir. “We are Social”ın verilerine göre, **Türkiye’de 54 milyon sosyal medya kullanıcısı** bulunmaktadır. Sokağa çıkma kısıtlamaları gibi alışlagelen sosyal yaşamı kısıtlayıcı uygulamalar bireylerin sosyalleşme ihtiyaçlarını yeni teknolojiler yardımıyla gerçekleştirmesine sebep olmuştur.
- Salgın etkisiyle de hızla yaygınlaşan e-devlet, e-belediye gibi dijital kanalların çeşitliliğinin ve sayısının artmasıyla, hizmetten yararlanan vatandaşların hizmet alma tercihleri de değişti/evrildi. Örneğin Bağcılar Belediyesinde (TÜİK verilerine göre 2020 nüfusu 738 bin) (İstanbul); 2019 yılında çevrimiçi (online - web, mobil uygulama, e-devlet kapısı, çağrı merkezi gibi) kanallardan yapılan ödeme oranı **%59** iken bu oran Küresel Salgın döneminde (Nisan-Aralık 2020) **%74’e** yükselmiştir. Benzer şekilde 2019 yılında çevrimiçi kanallardan (web, mobil uygulama, e-devlet kapısı, çağrı merkezi vb.) yapılan hizmet başvurularının oranı da **%66’dan %83’e** yükselmiştir.
- Bireyler siyasal katılımı gerçekleştirecekleri bilgileri dahi yeni teknolojiler aracılığıyla edinmektedirler. Oxford Üniversitesi Reuters Enstitüsü tarafından tüm dünyada gerçekleştirilen bir araştırmada **Türkiye’de 2020** yılı için bireylerin haber alma kanalları sırasıyla **%85 internet, %68 televizyon, %58 sosyal medya ve %42 basılı medya** şeklindedir. (Newman vd., 2020, s. 85).
- Haber iletişimi açısından incelendiğinde habere hızlı erişim sağlanmasının en olumlu etki olduğu söylenebilir.
- Marka iletişimi açısından bakıldığında ise günümüzde reklamlar, etkinlikler, “influencerlar” (etkileyen, ilham verici kişiler) aracılığıyla müşteriyle kolay ve kitlesel iletişim kurmak, geniş kitleleri etkilemek ve itibar arttırmanın mümkün hale geldiği görülmektedir.

Bu olumlu değerlendirmelere karşın katılımcılar tarafından birtakım olumsuzluklara da dikkat çekilmiştir. Burada öne çıkan başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır:

- **Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019** verilerine göre, **İnternet kullanımı %75.3, hanelerde İnternet erişimi ise %88.3** düzeyindedir (tuik.gov.tr, 2019). Buna karşın bilgisayar, internet ve akıllı telefon sahibi olmayanların, internet okur yazarlığı bulunmayanların varlığı ile, Türkiye’de İnternet bağlantı hızının yavaş ve İnternet kullanımının pahalı olması dikkat çekmektedir.
- İnternet bağlantısı ile ilgili sorunlar ve İnternet kullanmanın yüksek maliyeti toplumda eşitsizliğe sebep olmuştur. Özellikle eğitimin ve çalışma hayatının evden yürütülmesi elektronik araçlara talebi artırmışsa da bireylerin alım gücü düştüğü için bireyler bu aygıtları satın almakta zorluk çekmiştir.

- **Türkiye**, “Freedom House” değerlendirmesine göre, İnternet özgürlüğünde 100 üzerinden 35 puan alarak **özgür değil** şeklinde puanlanmıştır. Sosyal medyada bireylerin ifade özgürlüklerinin sınırlandırıldığı, Wikipedia gibi sitelerin yasaklandığı durumlar bu sonucu doğurmaktadır. Özellikle kamu kurumları eleştiriye kapalı bir tablo çizmektedir. İnternet sitesi ve sosyal medya araçları yaygın olarak kullanılmakta ancak kullanım tek yönlü bilgi paylaşımı şeklinde gerçekleşmektedir.
- Bununla birlikte, Küresel Salgın döneminde, kamu/yerel hizmetlere erişimde ve katılımda vatandaşların özellikle dezavantajlı (yaşlı, engelli ve hizmetlere erişim engeli bulunan vb.) gruplar sorunlar yaşamaktadır.
- Haber iletişimde yalan haberlerin varlığı, herkesin haber üretmeye başlaması, (clickbait) tık tuzağı gibi gerçeklikler olumsuz bir etki yaratmaktadır.
- Marka iletişimde en önde gelen riskler kötü markaların yanlış ve yalan algı çalışmaları, içeriği boş “influencer” çalışmaları ve siber saldırılar olarak sıralanabilecektir.

Uzaktan Çalışma, Eğitim ve Öğretim

Bu başlık altında odaklanılan konu, İnternet ve web teknolojileri ile mobil ve yapay zekâ teknolojilerinin etkisiyle uzaktan çalışma ve eğitim-öğretim alanındaki kazanımların ve sorunların neler olduğudur.

Katılımcıların olumlu değerlendirmeleri arasından öne çıkan konular şunlardır:

- Küresel Salgın döneminde uzaktan çalışma ve eğitim-öğretim konusunda en öne çıkan olumlu değerlendirme, başvuru bu iki yolun bulaşın azalmasıdaki etkisidir. Her iki yol ile hem çalışanlar hem de çocuklar ve gençler kalabalık mekânlardan biraz da olsa uzak kalmayı başarabilmişlerdir.
- Uzaktan çalışmaya uyum sağlanması sürecinde hukuksal açıdan yaşanan olumlu gelişmelerin başında mevzuatın güncellenmesi/gelişmesi kapsamında 2016 yılından beri beklenen Uzaktan Çalışma Yönetmeliği (UÇY) yayımlanması gelmektedir. Ayrıca *7244 s. Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*’da uzaktan çalışma konusu düzenlenmiştir.
- Kamu kurum ve kuruluşlarında uzaktan çalışmanın düzenlenmesi açısından bakıldığında da gerekli mevzuatın hızla yürürlüğe girdiği görülmektedir. Küresel Salgın ile mücadele amacıyla yürürlüğe konulan **26/08/2020** tarihli ve **31225 sayılı Resmi Gazete**’de yayımlanan, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlara esnek çalışma yöntemlerinin uygulanmasına ilişkin **"COVID-19 Kapsamında Kamu Çalışanlarına**

Yönelik Tedbirler" konulu 2020/11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile kamuda esnek çalışmaya yasal zemin sağlanmıştır.¹

- Genelgenin yürürlüğe girmesiyle birlikte, bazı yerel yönetimlerce hızla gerekli uyum çalışmaları sürdürülmüştür. Örneğin İstanbul-Bağcılar Belediyesi tarafından mevcut personelinin uzaktan çalışabilmesini kolaylaştırmak amacıyla 7/24 destek alacakları Bilgi İşlem personellerinin iletişim bilgileri başta olmak üzere, ihtiyaç duydukları bağlantı adresleri (link) gibi bilgilerin bulunduğu bir **“Uzaktan Çalışma Rehberi”** hazırlanmıştır.
- Kamu/yerel hizmetlerin üretiminde yeni yaklaşımlar ile Dijital Devlete geçiş yaşanmaktadır. Salgın sürecinde kurumların sahip oldukları dijital olgunluk seviyesi; hizmetlerin üretimi ve sunumundaki etkililik ve verimlilik seviyesini de belirlemekte dijitalleşme taleplerinin arttığı bu dönemde, stratejilerinde dijital dönüşüm planı olan (vizyoner) kurumlar öne çıkmaktadır. Dijital (sayısal) olgunluk seviyesi yüksek bütünsel hizmetlerle, hizmetten yararlanan vatandaşlara evlerinde kaldıkları bu dönemde de etkin verimli hizmetler sunulmaya başlandı.
- Küresel Salgın döneminde vatandaşların çevrimiçi kanallar kullanarak hizmet alma talebinde artış yaşanmış; bunun neticesinde yerel yönetimlerce çağrı merkezi kapasiteleri artırılmıştır. Örneğin, İstanbul-Bağcılar Belediyesi çağrı merkezine gelen günlük çağrı sayısı ortalaması 2017 yılında 919, 2018 yılında 947, 2019 yılında 935 iken bu sayı Küresel Salgın döneminde (Nisan-Aralık 2020) 4500 olmuştur. Bu doğrultuda, Çağrı Merkezi kapasitesi artırılarak vatandaşlardan gelen yoğun talepler karşılanmıştır. Yoğunluk nedeniyle 13 kişinin görev yaptığı Çağrı Merkezine 10 kişi daha eklenerek personel sayısı 23’e çıkarılmıştır. Özveriyle çalışan çağrı merkezi personeli, bu süreçte 256 bin 925 çağrıya cevap vermiştir. Vatandaşlara gıda, dezenfekte çalışması, sosyal yardımlar ve ulaşım kadar birçok konuda hem telefon hem de Sosyal Medya kanalları üzerinden destek verilmiştir.
- Uzaktan çalışma ile birlikte işletme ölçeğinde ve ulusal ölçekte yaşanan kazanımlar arasında hava koşulları, terör veya küresel salgın (Covid-19) gibi nedenlerle iş yerine gidilememesi gibi durumlar karşısında meydana gelen işe devamsızlığın uzaktan çalışma ile ortadan kalkmasının sağlanması (ILO, 2020 Raporu), iletişim, çevrimiçi toplantılar, rapor yazma gibi işlerde teknoloji kullanımının artması, örneğin kamu kurumlarında doküman yönetim sistemi gibi uygulamalara kişisel bilgisayarlardan erişimin sağlanmasıyla mevcut yapıların uzaktan çalışmaya uyumlandırılması, teknolojinin iş yaşamı başta olmak üzere yaşamın diğer alanlarına entegrasyonunun

¹ Esnek Çalışma Genelgesi yaklaşık 7 ay yürürlükte kalmıştır. 1 Mart 2021 tarihli mükerrer Resmi Gazetede yayımlanan genelge ile kaldırılmıştır.

sağladığı olanakların farkedilmesiyle birlikte teknoloji okuryazarlığı konusunda farkındalığın artması gibi kazanımlar önde gelmektedir.

- Bazı araştırmalar evde bakım yükümlülüğü olan çalışanların (yaşlı bakımı, çocuk bakımı gibi) gün içinde sorumluluklarını kendi belirledikleri düzende sürdürebildiklerini bundan dolayı da iş-yaşam çatışmasının bu çalışanlar için azaldığını göstermektedir.
- İş yerine gitme zorunluluğu olmamasının benzin/yol parası, giyim gibi giderleri azaltıcı yönde etkisinin olduğu ifade edilmektedir.
- Uzaktan çalışma gibi uzaktan eğitimde de birtakım olumlu gelişmelerden bahsetmek mümkündür. Bunlar arasında zaman ve mekândan tasarruf sağlanması, eşzamansız (asenkron) dersler yoluyla öğrencilerin kendi hızında öğrenme kolaylığına kavuşması, teknolojinin kullanım amacı konusunda farkındalığın artması gelmektedir.

Bu olumlu değerlendirmelere karşın katılımcılar tarafından birtakım olumsuzluklara da dikkat çekilmiştir. Burada öne çıkan başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Teknolojinin giderek yaygınlaşan etkisiyle birlikte hem çalışmanın kendisi hem de nasıl, nerede ve hangi koşullarda gerçekleşeceği sorgulanmaktadır. Bu çerçevede, eşzamanlı (senkron) (her bir işlemin sırasıyla yapılması) ve asenkron (işlemlerin bağımsız olarak gerçekleşmesi) çalışma dile getirilmekte, çalışma zaman ve mekân birlikteliğinden belirgin bir biçimde kopmaktadır. Çalışma, hali hazırda böyle bir dönüşüm içerisindeyken beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan Kovid-19 Küresel Salgını'nın etki alanında da kalmıştır. Küresel Salgın beraberinde hızlı bir dijitalizasyonu getirmiş, bilgisayara ve internete erişimin mümkün olduğu her yer iş (eğitim, sosyalleşme) yerine dönüşmüştür.
- Çalışma yaşamında gözlenen sorunların başında, mevzuat sorunları gelmektedir. Uzaktan çalışma konusu İş Kanunu ve Borçlar Kanunu'nda düzenlendiği gibi ayrıca 7244 s. Kanun'da da ele alınmıştır. Sayılan kanunlar da ayrı ayrı düzenlemeler yer almakla birlikte özellikle Uzaktan Çalışma Yönetmeliği (UÇY) ile konunun işçi ve işverenler açısından detaylarının düzenlenmesi beklenirken, UÇY'nin düzenlemeyi uzaktan çalışma sözleşmesine gönderme yaparak ele alması, işveren karşısında bireysel pazarlık gücü zayıf olan işçinin işveren tarafından sunulan koşulları sunulduğu haliyle kabul etmesini beraberinde getirebilme olasılığını/riskini taşımaktadır. Ayrıca henüz uluslararası mevzuata uyum sağlama yönünde de bir adım atılmamıştır. Hem Türkiye'nin hem de birçok ülkenin çalışma yaşamının düzenlenmesinde öncü rol oynayan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 177 s. Uzaktan Çalışma Sözleşmesi ülkemiz tarafından henüz imzalanmamıştır.
- Yapılan düzenlemeler ülkemizde yaşanmakta olan kurumsallaşma sorununu da açığa çıkarmaktadır. 2016 yılında uzaktan çalışma 4857 s. İş Kanunu'na girdiğinde UÇY'ye

gönderme yapılan kısımda ilgili bakanlığın adı “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı” iken UÇY’nin yayımlandığı 2021 yılında söz konusu bakanlığın adı “Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı”dır. Türkiye’de kurumların gerek isim gerek yetki ve sorumluluk alanlarının sıklıkla değişmesi kurumsallaşmanın önünde bir engel teşkil etmektedir.

- Her ne kadar yukarıda iş-yaşam çatışmasının azalması olumlu bir etki olarak yer almışsa da bu konuda karşıt bir görüş de bulunmaktadır. Çalışma saatlerinin muğlak hale gelmesiyle iş-yaşam çatışmasının şiddetlendiği öne sürülmektedir.
- Uzaktan çalışmada çalışanların en öncelikli şikâyet alanlarından biri, işe gitmeleri durumundan çok daha fazla çalışmalarıdır. Bunun üzerine bir de, eve iş götürmenin bir adım ötesine geçilerek evin ofise dönüşmesi çalışanın iş hayatının nerede bittiği ve özel hayatının nerede başladığı konularında çelişki doğurabilmektedir.
- İş-yaşam çatışmasına benzer şekilde ev ile işin bütünleşmesinin de sakıncalarına dikkat çeken çalışmalar bulunmaktadır. Burada öne çıkan sorunlar, iş kazası ile ev kazasının ayırımında güçlükler yaşanması ve evde elektrik, su kullanımı gibi sabit giderlerin artması olarak sıralanabilir.
- Uzaktan çalışmanın beraberinde getirdiği bir diğer sorun alanı çalışanlar arasında sosyal etkileşimin azalmasıdır. Esasen çalışanlar uzaktan çalışmada da etkileşim halindedir, senkron ya da asenkron takımlarda birlikte çalışmakta, bir proje takımının üyesi olarak kendilerine tanımlanan rolü yerine getirmektedirler. Ancak bununla birlikte aynı mekânı fiziken paylaşmaktan doğan doğal sosyal etkileşimin/iletişimin kaybolması söz konusudur. Dolayısıyla birbirinden öğrenme ve bu öğrenme sırasında kişisel deneyimlerin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde aktarılması gibi çalışma esnasında ortaya çıkan sosyal ilişkilerin yokluğu çalışmanın sosyal uyumu geliştiren yönünü aşındırmaktadır.
- Bir diğer sorun, çalışanların uzaktan çalışmaya uygunluğunun değerlendirilememesidir. Özellikle Kovid-19 Küresel Salgını ile birlikte oluşan zorunluk nedeniyle uzaktan çalışma yapmaya uygun olmayan çalışanların da bu tip bir çalışmaya geçmesinin kişiler üzerinde olumsuz etkiler yarattığı düşünülmektedir (örneğin bireylerin stres seviyesinde artış gibi).
- İş yerlerinde uygulanan beceri kazandırma/güncelleme ile performans değerlendirme sistemlerinin uzaktan çalışmaya henüz uyumlandırılmamış olması önemli bir sorun olarak görülmektedir.
- Bireysel açıdan sosyalleşememenin ve buna bağlı olarak (olası) psikolojik sorunların önemli bir sorun olarak öne çıkarıldığı görülmektedir. Ayrıca teknolojiye erişimi olmayanlar için sosyalleşme neredeyse tamamen sekteye uğramaktadır.

- Uzaktan çalışmanın tüm iş kolları için uygun olmadığı görülmektedir. Ayrıca uzaktan çalışma için gerekli donanım ve yazılıma erişimi olmayan çalışanlar için bu durum engelleyici bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte uzaktan çalışma ile bazı iş süreçlerinin dijital ortamlara aktarılması işsizliği de beraberinde getirmiştir.
- Uzaktan eğitim ve uzaktan çalışmanın aynı anda ve mekânda gerçekleşmesi her ikisinin de gerektirdiği konsantrasyon ve motivasyonu azaltabilmektedir. Örneğin ebeveynlerin uzaktan çalışırken bir yandan da çocuklarının bakıcıları ve öğretmenleri rolünü üstlenmeleri önemli bir sorun olarak gözlenmektedir. Bu rol çatışmasının nedenleri konusunda çocuklarda öz-düzenleme becerisinin eksikliğine dikkat çekilmesi de önem taşımaktadır.
- Uzaktan eğitim konusunda –sosyalleşmede bahsedildiği gibi–teknolojiye erişimi olmayan öğrencilerin eğitim ve öğretimden yoksun kalmaları en önemli sorun olarak görülmektedir.
- Psikopatoloji ile ilişkili ekran ışığı maruziyeti (serotonin-melatonin dengesi bozuklukları), obezite, sirkadien ritm bozulması, uyku sorunları gibi nedenlerle teknolojiye erişimi olan çocukların çok fazla ve uzun sürelerle teknolojiye maruz kalmaları hem sosyal hem fizyolojik açıdan sorun teşkil etmektedir.
- Sosyal ve öğrenme amaçlı teknoloji kullanımının eş zamanlı bir şekilde gözlenmesi (örneğin çevrimiçi ders sırasında sosyal medya kullanımı) önemli sorunlar olarak dikkat çekmektedir. Bu sorunlar eğitim ve öğretimde motivasyon eksikliği ile ölçme ve değerlendirme konularında birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir.
- Küresel salgın döneminde uzaktan eğitim uygulamasına geçişin gerekçeleri arasında çocukların salgının yayılmasından sorumlu olanlar arasında “işaret edilmesi” çocuklar üzerinde olumsuz etki bırakabilecektir.

Demokrasi ve Katılım

Bu başlık altında odaklanılan konu, internet ve web teknolojileri ile mobil ve yapay zekâ teknolojilerinin demokrasi ve katılım süreçlerini güçlendirmedeki yeri ile beraberinde getirdikleri kazanımların ve sorunların neler olduğudur.

Dijital teknolojilerin ve internetin *iletişimsel yapıları değiştirdiği, toplumun ve onun alt sistemlerinin işleyişini ve mantığını dönüştürdüğü tezi yönetsel tartışmalarda merkezi bir paradigma haline gelmiştir*. Dahası bu tartışmalar *parlamentar liberal demokrasiye ilişkin katılım, karar verme ve temsiliyet üzerinden yürütülen erozyon ya da kriz tartışmalarıyla eklemlenmiştir*. Söz konusu gelişim ya da teşhisle ilgili değerlendirmelerde farklılık gösteren iki bakış açısı ortaya çıkmıştır. Bir tarafta *katılımın yeni olanaklarını gören medya kuruluşları*

veya siber-iyimser pozisyonlar söz konusudur. Diğer tarafta ise medya eleştirisinde bulunan (veya siber karamsarıcı) bakış açısı, özellikle sosyal ağlara ilişkin aşırı beklentilere karşılık şüphelilik ile karakterize edilmekte ve dijital teknolojilerin reel eşitsizliği ve dijital bölünmeyi sürdürdüğü iddialarını gündeme getirmektedir.

Dijital Demokrasi, Dijital Vatandaşlık, Dijital/e-oy, Doğrudan Demokrasi ve Dijital Okuryazarlık kavramları üzerinden bir değerlendirme yapıldığında yaşanan olumlu değişimler şu şekilde sıralanabilir:

- Sosyal medya bireyler için yeni bir katılım mekanizması anlamına gelmekte internet ve web teknolojileri bireylere katılım gerçekleştirebilecekleri yeni araçlar sunmaktadır. Bireyler sosyal medya aracılığıyla hem sorunlar ve konular ile ilgili düşüncelerini iletebilmekte hem de örgütlenerek siyasal bir baskı grubu haline gelebilmektedirler. Kitleler arasında hızla iletişim kurulmakta, gösterilen organize ve yasal tepkilerle demokrasiye katkı sağlanmaktadır.
- Kamu/yerel yönetim hizmetlerin sunumunda yeni yaklaşımlar benimsenmekte ve bu anlamda “Dijital Vatandaşlığa” geçiş yaşanmaktadır.
- Doğrudan katılım-demokrasi kamusal kaynakların etkili ve verimli kullanımı-kamu hizmet sunumunda iyileşme yaşanmaktadır. Teknolojik gelişmeler, vatandaşla devlet arasındaki mesafeyi azaltmış, etkileşimi zaman ve mekândan bağımsızlaştırarak daha kolay hale getirmiştir. Sosyal medya araçları, kurumsal web siteleri, çevrimiçi forumlar, çevrimiçi sohbet (online chat), çevrimiçi anket / oylama, eposta gibi dijital araçlar yoluyla vatandaşlar hem mevcut politikalarla ilgili daha fazla bilgi sahibi olabilmekte ve farkındalığını artırabilmekte hem de kamu hizmetleri ve politikalarıyla ilgili şikayet, talep, görüş ve önerilerini doğrudan politika yapıcılara ve uygulayıcılara bireysel olarak veya organize olarak iletebilmektedir.
- Vatandaşların doğrudan katılımının artması ile kamu hizmet sunumu ve kalitesinin iyileşmesi, devlet-vatandaş ilişkisinin sağlamlaşması, kamu kaynaklarının daha etkili ve verimli kullanılabilmesi gibi olumlu sonuçlar beklenmektedir.

Bu olumlu değerlendirmelere karşın katılımcılar tarafından birtakım olumsuzluklara da dikkat çekilmiştir. Burada öne çıkan başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır:

- İletişimsel bir ideal olarak internet ve sosyal medyaya, *hatta dijital müzakere alanına* karşılık internetin toplumdaki eşitsizlikleri güçlendirdiği ve yeniden ürettiği, var olan yapılar ve güç ilişkilerine dokunmadığı iddiası vurgulanmaktadır.
- Ayrıca e-siyaset ve e-demokrasinin yol açacağı hegemonyalar, teknoloji şirketlerinin hegemonyası, iktidar/devlet hegemonyası, dijital insan hegemonyası, bilgide tekelleşme/devlet ya da özel sektör çuş tekelleri, troller, dezenformasyon, algı

operasyonları ve yönlendirmeler, siber savaşlar, toplumsal eşitsizliğin artması, mevcut siyasi kültür ve toplum kültürü, güvenlik problemleri, mevcut teknolojik ve yasal altyapının yetersizliği de birer sorun olarak belirmektedir.

- Bireysel ya da kurumsal olarak dijital ağlara ulaşım ve dijital teknoloji kullanımının sağlanamaması (ekonomik ya da teknolojik yetersizlikler), etiketlenme, yönetenlerin demokratik değerleri içselleştiremediği toplumlarda muhalif katılımın kişi özgürlüklerini sınırlandırmasında araç olarak kullanımı, katılıma sıcak bakmayan, katılımdan karar verenin kararına katılımı anlayan siyasi ve toplumsal kültürün varlığı önemli belirleyiciler olarak görülmektedir.
- Burada özellikle dijital uçurum konusu yani her bireyin aynı derecede dijital imkânlarla ve becerilere sahip olmaması, demokrasi açısından bir risk olarak görülmekte ve önemli bir sorun olarak belirmektedir.
- E-katılım gösteren bireylerin belirli bir demografik ve sosyo-ekonomik profile sahip olması dijital katılımın temsiliyet özelliği açısından sorunludur.
- Dijital ortam, kullanıcılara paylaşım ve etkileşim konusunda sınırsız imkân sağlamaktaysa da dijital paylaşımlar, zaman zaman politik kutuplaşmaya yol açabilmektedir. Dijital araçları kullananların dijital haklar ve sorumluluklar konusunda bilinçli davranmaması sorun yaratabilmektedir.
- Katılımın kolaylaşması ile nicel olarak artış yaşanması, kamu yöneticilerinin tüm bu talepleri işleyip, anlamlandırıp uygulamaya koyabilmesi noktasında teknik sorunlar doğurabilmektedir.

Dijital bağımlılık ve siber zorbalık

Bu başlık altında odaklanılan konu, internet ve web teknolojileri ile mobil ve yapay zekâ teknolojilerinin doğurduğu dijital bağımlılık ve siber zorbalık sorunlarıdır.

Teknoloji kullanımının artmasıyla bilgiye hızlı ulaşım mümkün hale gelmekte, çocuklar birçok sosyal medya ortamında kendilerini ifade etme becerisi kazanmakta ve çevrimiçi eğitim ile farklı alanlarda bilgi sahibi olabileceklerine dair farkındalık geliştirmektedir.

Sosyal medyada çocuk ve ergenlerin giderek daha yaygın bir şekilde var olmaları önemli görülmektedir. Bu yaş gruplarında sosyal medya etkili kullanılması halinde yararlı ve öğretici olabildiği gibi ruh sağlığını da iyi yönde etkilemektedir. Ancak günümüzde yaşayanlar yakından incelendiğinde bu yaş gruplarındaki çocuk ve gençlerin internet ve teknoloji kullanımının birçok sorunu beraberinde getirdiği gözlenmektedir. Katılımcıların değerlendirmeleri arasından öne çıkanlar şunlardır:

- Web 4.0, Web 5.0 ile yapay zekâ, sanal ve artırılmış gerçeklik, deepfake (sahte öğrenme) vb. teknolojilerde çeşitlenecek bireysel siber zorbalıklar artmaktadır.
- Kişisel verilerin korunmasına ilişkin ulusal ve uluslararası sorunlar yaşanmaktadır.
- İnternet bağımlılığı, uzun süre ekran başında kalma nedeni ile fiziksel/psikolojik sorunlar ve teknoloji nedeni ile aile içi çatışma ve kopukluk yaşanabilmektedir. Bu kapsamda doğru bilgiye ulaşma sorunu, sosyal hayattan kopma, sadece sanal ortamda mutlu olma, fiziksel sağlık problemleri (elde şekil bozukluğu, göz kuruluğu vb), odaklanma problemi, hızlı akan ekranlar ve konular nedeni ile uzun metin okuyamama ve 7sn de ilgisini çekmeyen konularda video değiştirme, derin öğrenme sürecine sabır gösterememe, aile ile çatışma ve kopukluk ile Türkçe kullanımının bozulması gibi sorunlar öne çıkmaktadır.
- Bireylerin mahremiyete ilişkin bilgi eksiklikleri nedeniyle kişisel/özel bilgiler kolaylıkla ilgisiz kişilerle paylaşılmaktadır.
- Siber zorbalık neticesinde ortaya çıkan sorunlar; travma ile ilişkili bozukluklar, cinsel istismar, psikiyatrik sorunlar, aile içi ciddi sorunlar, kurum bakımına alınma şeklinde sıralanabilecektir.
- Ayrıca tedavisinin zor olması ve ortopedik sorunları beraberinde getirmesi nedeniyle teknoloji-oyun bağımlılığı da önemli bir sorun olarak belirmektedir.
- Yaşanan sorunlarda çocuk ve gençler öne çıksa da socialmoms, socialdads, çocuklarla ilgili bilgi ve malzemelerin paylaşılması, çocuk istismarı-ihmal gibi yetişkinlere ilişkin kullanım sorunları da gözlenmektedir.
- İnternetin ya da dijital platform kullanımının refahı artıran bir araç olarak hizmet edebileceği konusunda geniş bir fikir birliği olsa da sorunlu internet kullanımı veya sosyal medya bağımlılığı konusunda fikir birliği bulmak daha zordur. Bu zorluk kısmen konunun bilimsel araştırmanın teknolojik gelişmelerin ve medyanın ilgisinin çok gerisinde kalmasından kaynaklanıyor olabilir.

Dil, Etik ve Değerler

Bu başlık altında odaklanılan konu, internet ve web teknolojileri ile mobil ve yapay zekâ teknolojilerinin etkisiyle dil, etik ve değerler bağlamında tetiklediği toplumsal ve kültürel değişim, dönüşüm ve sorunlardır. Katılımcıların olumlu değerlendirmeleri arasından öne çıkanlar şunlardır:

- Teknolojinin olumlu etkisi, insan yaşamına ilişkin sorunlara çözümler bulması/bulmayı kolaylaştırmasıdır.
- Her şeyden önce teknolojinin doğru algılanması için kavramların doğru adlandırılması gerekir.

- Computer = Bilgisayar (1969)
 - Online = Çevrimiçi
 - Digital = Sayısal
 - Digit = Parmak, Basamak
 - Information = Bilişim (1968)
 - Software = Yazılım (1966)
 - Bit = İkili
 - Byte = Sekizli
 - Binary = İkili
 - Decimal = Onlu
- Teknolojinin doğru algılanması ile kullanımında ya da yenilikçilik adımlarında yanlış adımlardan kaçınmamızı sağlar. İnsanlar konuşarak anlaşırlar. Doğru sözcükler doğru anlamayı ve anlaşılmayı kolaylaştırır.
 - Yeni bir ekonomik düzenin kurulması ve çağdaş toplumunun oluşmasıyla birlikte pazarların genişlemesi, tam rekabet ortamının sağlanmasına katkı, rekabetin oluşması, maliyetlerde optimum yapının sağlanması, verimliliğin ve kârlılığın artması, hızın artması ile organizasyonel esnekliklerin artması söz konusudur.
 - Dijitalleşmeyle katılımcı demokrasinin yaygınlaşması da bir diğer yeni durum olarak dikkat çekmektedir. Bugüne kadar temsilciler eliyle görüş, öneri ve beklentilerini yönetim kademelerine (yasama, yürütme) aktaran toplumun, dijitalleşmeyle birlikte, tüm kesimleriyle birlikte, doğrudan demokratik katılımı sağlayabilmesi mümkün hale gelmiştir.

Bu olumlu değerlendirmelere karşın katılımcılar tarafından birtakım olumsuzluklara da dikkat çekilmiştir. Burada öne çıkan başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Teknolojinin amacı dışında kullanılması konunun olumsuz yanını ortaya koymaktadır.
- Teknolojiyi üretmeyen adını koyamaz tutuculuğunun varlığı gözlenmektedir. Ayrıca Türkçe bilim / teknoloji dili değildir yanlışlığı, yabancı dil hayranlığı ile Türkçe'yi aşağılama alışkanlığı ve plaza Türkçesi birer olumsuz durum olarak tespit edilmektedir.
- Bilgisayar, bilişim, sosyal platform okur-yazarlığında eksiklik yaşanmaktadır.

- Maddi yönden ortaya çıkan olumlu gelişmelere rağmen eski ekonomiden devralınan, sadece kâra odaklanıp değerlerin dikkate alınmaması yönündeki anlayışın devam etmesi, paydaşların dikkate alınmaması (paydaş ekonomisine geçilememesi) önemli iki sorundur.
- İnternete ve dijital platformlara erişimi sağlayan araçların temininde yaşanan zorluklar (cihazların pahalı olması, internet erişiminde ve bant genişliğinde yetersizlikler) ile yönetici kurumların klâsik yönetim anlayışından çıkarak dijital katılımcı bir yönetim anlayışına henüz evrilememesi (yaklaşım, altyapı ve iş süreçleri olarak) sorun teşkil etmektedir.

Çalışmaya Katılan Uzmanlar

1. Prof. Dr. Fatih KESKİN - *Ankara Üniversitesi, İletişim Fak.*
2. Doç. Dr. Aslı YAĞMURLU - *Ankara Üniversitesi, İletişim Fak.*
3. Doç. Dr. Nilay YAVUZ - *ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*
4. Doç. Dr. Özhan YALÇIN - *Ankara Üniv. Tıp Fak. Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları ABD*
5. Dr. Öğretim Üyesi Esmeray ALACADAĞLI - *Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*
6. Dr. Öğretim Üyesi Esra G. KAYGISIZ - *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*
7. Dr. Ayşe KULA - *Milli Eğitim Bakanlığı*
8. Arzu OFLASLI - *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
9. Cüneyt YILMAZ - *Bağcılar Belediyesi*
10. Murat GÖÇE - *BTHaber, Genel Md., Bilgi Teknolojileri Derneği Yön. Kur. Bşk.*
11. İ. İlker TABAK - *Türkiye Bilişim Derneği Özenli Türkçe ÇG Bşk. / TBK Bilişim AŞ*
12. Ahmet PEKEL - *Türkiye Bilişim Derneği Bilişimde Özenli Türkçe ÇG Bşk. Yrd.*
13. Nazmi KARYAĞDI - *Türkiye Bilişim Derneği İcra Kurulu Üyesi*
14. Dilek ŞEN KARAKAYA - *Sağlık Bakanlığı*
15. Dr. Halise Duygu ÖZALP - *Türkiye Bilişim Derneği (Raportör)*
16. Av. Şebnem AHİ - *İstanbul Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu Başkanı*

SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM

TOPLUMSAL DEĞERLER, DEMOKRASİ VE KATILIM

ÇALIŞTAY SONUÇLARI

1. Resmî kaynaklarca dijital ortamlarda yapılan paylaşımların artarak kamuoyunu ilgilendiren konularda oluşan ve/veya oluşabilecek bilgi kirliliğinin önüne geçilmesi,
2. Bilgilerin üçüncü şahıslarla paylaşımını konu alan yönelik yasal çerçevenin, yapay zekâ, nesnelerin interneti gibi yeni teknolojileri de içerecek şekilde geliştirilmesi,
3. Algı yönetimi konusunda mevcut ve potansiyel sorunlara yönelik çözüm önerileri düşünüldüğünde ise medya okur-yazarlığına önem vermek, kaynakların (finansal ve insani) istihbaratı geliştirme ağlarının güvenli hale getirilip güçlendirilmesi yani dijitalleştirilmesi, sistem alıcı değil sistem sağlayıcı olmak konularının önemi,
4. Katılımın siyasal bir hak olduğu bilinciyle internet mecrası yönetilmeli,
5. Bireylerin ifade özgürlüğü korunmalı,
6. İnternetin 3. kuşak bir hak olarak ele alındığı göz önünde bulundurularak bireylerin internete ulaşmasının önündeki engeller kaldırılmalı,
7. Kamunun mesajlarını kolay ve hızlı iletebilmesi mümkün hale gelmişse de bu iletişim karşılıklı bir iletişimden daha çok tek taraflı bir iletişimdir. Dolayısıyla bu etkileşimin sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi için halkın taleplerini, düşüncelerini dinleyen, kamu sosyal medya iletişim ve etkileşim yönetmelikleri çıkarılmalı,
8. Her ne kadar teknoloji demokratik katılım anlamında kolaylık ve yenilikleri beraberinde getirse de troller, iletişimde ahlâk dışı dil, siber zorbalık, bağımlılık ve çocuklar için tehlikeli içerik konuları (tehlikeli oyunlar, özenme, yanlış içeriklere inanma) kontrol edilmelidir. Bunun için farkındalık eğitimleri ile STK'larca yürütülecek çalışmalar önemli görülmeli,
9. Özellikle yaşlılara yönelik yardım mekanizmaları oluşturulmalı, yeni teknolojilere geçilirken geleneksel yüz yüze iletişim araçları da kullanımda kalmalı,
10. Küresel Salgın döneminde devlet tarafından öğrenim görenlere internet desteğinde bulunulması yönündeki uygulama, ihtiyaç sahiplerine yönelik olarak genişletilerek sürdürülmelidir. Bununla birlikte belediyeler ile çeşitli vakıf ve dernekler tarafından ihtiyaç sahiplerine sağlanan destekler (internet, bilgisayar, tablet gibi) artırılmalı,

11. Haber iletişiminde yaşanan/yaşanabilecek sorunlar karşısında yalan haber üreten/yayan internet sitelerinin kapatılması bir çözüm olmayacağı için burada cezalandırmaya gidilmesi bir ölçüde caydırıcı olabilir. Bununla birlikte haberi doğrulayacak televizyon, radyo, gazete gibi geleneksel araçların yanı sıra web siteleri gibi haber kanallarının güçlendirilmesi önerilmeli ve ayrıca ekonomik destekler ve farkındalık çalışmaları sürdürmek de bu süreçte etkili yöntemler olarak görülmeli,
12. Marka iletişiminde dikkat çekilen sorunlara yönelik olarak tüketici haklarının güçlendirilmesi, haksız rekabete yol açabilecek algılara ağır cezalar verilmesi, (Rekabet Kurulu'nun etkin çalışmaları caydırıcı olabilecektir.)
13. Yapılacak düzenlemelerle birlikte binaların ve evlerin aile bireylerinin uzaktan çalışma ve öğrenmeleri dikkate alınarak tasarlanması sağlanabilmeli: teknik altyapı, ergonomik tasarımlar gibi.
14. Değişen teknoloji beraberinde yeni meslekleri ve bu meslekler için gerekli olacak yeni becerileri de getirmektedir. Özellikle yazılım sektöründe işgücü ihtiyacından bahsedilmektedir. Bu tür meslekler uzaktan çalışmaya da uygun görünmektedir. Bu nedenle uzaktan çalışmaya uygun meslekler ve istihdam alanları konusunda araştırmalar yapılarak yetişmekte olan nesil bu alanlara ve ilgili becerileri edinmeye yönlendirilmeli, (Bu konuda MEB, meslek örgütleri, MYK gibi kurumlara önemli roller düşmektedir.)
15. Uzaktan çalışmada karşılaşılan sosyolojik, psikolojik ve fiziksel sorunlarla ilgili araştırmalar yapılarak, deneyimlenen sorunların türü ve sıklığı gibi değişkenler bağlamında elde edilecek sonuçlara çözüm önerileri geliştirilmeli veya öncelikle bu tür araştırmaların sonuçları değerlendirilerek çözümler önerilmeli,
16. Yaşanmakta olan hızlı ancak kalıcı bir nitelik taşıyan değişim sürecinin yönetilmesi, ulusal aktörlerin tamamının birlikteliğini gerekli kılmaktadır. Bu açıdan ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra işçi ve işveren sendikaları, işverenler, STK'lar ve meslek örgütleri tarafından gerek mevzuat gerekse işleyiş konularında kapsamlı, öncül adımlar atılması mümkün kılınmalı,
17. İşbaşı eğitimlerin ve performans ölçme sistemlerinin uzaktan çalışmaya göre yeniden düzenlenmesi önemlidir. Ayrıca çalışanlara sunulan beceri güncelleme eğitimlerinin çıktılarının ölçülmesi konusu en az çalışanların performanslarının ölçülmesi kadar elzem görülmektedir. Bu nedenle bu konunun yönetimlerce ihmal edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.
18. Uzaktan çalışma sözleşmesinde uzaktan çalışmanın nerede, nasıl, hangi saatlerde, hangi ekipmanla gerçekleşeceği gibi konuların yoruma yer bırakmayacak açıklıkla belirlenmesi iş-yaşam çatışması gibi sorunları önlemede önemli görülürken hangi giderlerin işveren hangilerinin çalışan tarafından üstleneceği konusunun açık bir şekilde kararlaştırılmasıyla da uzaktan çalışma sırasında artan/azalan maliyetlerin işçi ve işverene adil bir şekilde yansıtılması sağlanmalı,

19. İnsan Kaynakları Departmanları (İK) tarafından ilgili ölçme araçları kullanılarak hangi çalışanların uzaktan çalışmaya uygun olduğu tarafsız bir şekilde değerlendirilmeli,
20. Uzaktan eğitimde yaşanan sorunlar karşısında da en başta çocukların öz-düzenleme becerilerinin geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Hem ebeveynler hem öğretmenler çocuklara fiziksel ve bilişsel gelişim düzeylerine göre sorumluluklar vermeli, öğretim programları bunu destekleyecek biçimde güncellenmeli,
21. Okulların mümkün mertebe açık tutulmaya çalışılması ile diğer ülkelerdeki modeller incelenmeli,
22. Aile ve çocuk iletişimde ortak vakit geçirme alanlarının bulunmalı (Birlikte teknoloji kullanımı ; dil öğrenme oyunlar, online santraç gibi),
23. Çocukların psikiyatrik kayıtlarının sistemlerde görülmesinden kaynaklı gelecekte okul ve/veya meslek seçiminde yaşayabilecekleri kısıtlar göz önünde bulundurulmalı,
24. İlk ve orta dereceli okullardaki tüm veliler kapasiteleri doğrultusunda zorunlu birer öğretmen haline gelmişlerdir. Ancak ne veliler ne de öğretmenler bu süreç içerisinde kullanımı zorunlu hale gelen teknolojik aletlerin kullanımı konusunda önbilgilendirme yapılmadan kendilerini sistemin içerisinde bulmuşlardır. Aynı şekilde yükseköğretimde de akademisyenler ve gençler kendilerini zorunlu olarak kendilerini ekran karşısında bulmuşlardır. Bu durumla ilgili olarak çeşitli düzeylerde hizmet içi eğitim düzenlenmesi olmalı,
25. İlk ve ortaöğretim için velilere çocuklarının eğitimlerine katkı sağlayabilecekleri bir **Öğrenim Bilgi Destekleme İletişim Birimi** kurulmalı, (Eğitim sistemi hemen her yıl değiştiği için aileler destek vermek isterken sisteme ait olmayan şekilde uygulamalarda bulunduklarında çocuklarıyla çatışma yaşamaktadır.)
26. Veriye dayalı bir planlama yoluyla teknolojiye erişimi olmayan çocuklar ve gençler belirlenmeli, teknolojiye erişimi olmayan bu kesimler için alternatif çözümler geliştirilmeli, (Örneğin yaşadıkları çevre bağlamında çözümler geliştirilerek bu öğrenciler teknolojiye erişim sağlayabileceği ve teknolojiyi kullanabileceği en yakın okul, kurum gibi merkezlere yönlendirilebilirler.)
27. Uzaktan eğitimde ders tasarımlarının öğrencinin motivasyonunu canlı tutacak biçimde yapılmalı, (Çünkü motivasyon öğrenmenin temelinde yer almaktadır.) Ayrıca sürdürülebilir öğrenme için de motivasyon şarttır. Bu kapsamda etkileşimli ders tasarımları yapılmalı, Ders süresi içerisinde öğrenciyi etkin kılacak sorumluluklar (kısa bir internet araştırması) verilmeli, Derste öğrencilerin birbirleriyle etkileşimleri sağlanmalı,
28. Uzaktan eğitimde değerlendirme üzerinde çalışılması gereken önemli bir konudur. Uzaktan eğitim yoluyla öğrenenlerin neler elde ettiği, hangi bilgi ve becerileri kazandığı önemlidir. Objektif bir değerlendirme sistemi geliştirilerek öğretmenlerce uygulanması sağlanmalı,

29. Küresel Salgın süreciyle etkinlikler ve eğitimler de daha fazla çevrimiçi ortama taşınmaya başlanmış, bu süreçte bu etkinliklere katılım da daha fazla olmuştur. Bu bilgi birikimini ortaya çıkaracak ve değerlendirecek bir yapıya ihtiyaç vardır.
30. Sorunların çözümünde, eğitim önceliklidir. Örgün eğitimden başlayarak bilgi teknolojileri ve demokrasinin temel değerlerinin uygulamalı olarak eğitimi,
31. Politik katılımın demokratikleştirilmesi ve yaygınlaştırılması bağlamında ağların potansiyeline işaret edilmeli,
32. İnternetin bir bütün olarak demokratik kültüre olan etkileri yalnızca teorik değil, pratik yönelimli araştırma ve projelerle desteklenmeli,
33. İnternetin liberal devletlerde kamusal alanın bölünmesine yol açacağı endişesi ile ilgili tezler yeniden yorumlanmalı,
34. Dijital teknolojilerin düşünce ve kanaatlerin değiş tokuşu bağlamında çeşitli olanaklar sunduğu ve önemli roller oynadığı durumlar konusunda değerlendirmeler yapılmalı,
35. Özellikle katılım özgürlüğü anlamında tespit edilen iki sınırlılık üzerinde durulmalı, (Birincisi forumlarda tartışılan temaların ve tartışma yapıların sınırlılığı, ikincisi ise katılımcılar arasındaki eşitsizliktir. Tartışmalar az sayıda (hatta bazen seçkin) ve “yüksek seste” olanlarca yönlendirilmekte, temalara ilişkin tartışmaların bir kısmı rasyonel argümanlar kullanılmadan ve yalnızca fikir ayrılığını belirginleştirmek amacıyla yürütülmektedir.)
36. Katılımın siyasal bir hak olduğu bilinciyle internet mecrası yönetilmeli ve bireylerin ifade özgürlüğü korunmalı,
37. İnternet 3. kuşak bir haktır ve bireylerin internete ulaşmasının önündeki engeller kaldırılmalı, (Özellikle yaşlılara yönelik yardım mekanizmaları oluşturulmalı, yeni teknolojilere geçilirken geleneksel yüz yüze iletişim araçları da kullanımda kalmalıdır.)
38. Dijital ağlarda müzakerelerin odaklanılmış bir kamuoyu oluşturabilme potansiyeli tartışılmalıdır. Bununla birlikte özellikle dijital platformlarda geniş kamusalılıkların kurulamayacağı, yerine çok sayıda küçük ve sıklıkla da geçici grupların oluşacağı yönündeki tespitler somut gelişmeler üzerinden ele alınmalıdır. Bu bağlamda gündemde olan küçük politik gruplar olarak “mini-kamular”, planlama birimleri, açık forumlar ya da modern danışma kurulları incelenmeli,
39. Sorunların çözümünde yetişkinlerin ve çocukların günlük yaşamlarında yer açabileceği ipuçları bulunmaktadır. İnternet bağımlılığından nasıl kurtulunacağına dair bu ipuçları hem yararlı hem de uygulaması kolaydır. Örneğin “bildirimleri kapatarak/azaltarak”, “gündelik alışkanlıkları gözden geçirerek” ve “başkalarıyla bağlantı kurarak” dijital bağımlılıklar ile mücadele etmek mümkün olmalı,

40. Teknolojiye bağımlı olduğunda, teknolojiye ve İnternete ayrılan zaman ve enerji ilişkileri mahvediyor. Kötü ilişkileri onarmaya odaklanın. Gerçek hayattaki bağlantılara sahip olmak, teknolojiyi ve interneti daha kolay hale getirebilir,
41. Siber zorbalık ve teknoloji-oyun bağımlılığı ile mücadelede toplumu bilinçlendirme önemlidir. Burada özellikle çocukların ilkokuldan itibaren eğitim almaları ve çocuklara alternatif aktiviteler sunulmalı,
42. Ayrıca toplumu bilinçlendirmede ve medya okur yazarlığı kazandırmada Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Emniyet (özellikle Bilişim Suçları), mesleki dernekler, Sağlık Bakanlığı'na görevler düşmektedir,
43. Siber zorbalığa ilişkin farkındalığın artırılması sürecinin ilk aşaması olarak bireylerin konuya ilişkin bilinçlerinin artırılması önerilmektedir. Ayrıca Z ve Alfa kuşakları başta olmak üzere tüm kesimlere siber zorba ya da siber zorbalık mağduru olduklarında karşılaşılabilecekleri durumların öğretilmesi,
44. Bireysel siber zorbalıklara karşı yeni teknolojiler kişisel güvenliklerini koruyan algoritmalar sağlamakta, otonom sistemler ile güvenlik artmaktadır. Bu yöndeki çalışmalar desteklenmeli,
45. Tek bir merkezden yönetilen farklı kurumların paydaş olduğu işbirliğine dayalı etkinliklerin düzenlenmeli, ulusal birliktelik sağlanmalı,
46. Sıralanan sorunlar tıpkı “uçak”, “biçerdöver”, “bilgisayar” gibi sözcüklerin Türkçemizde yer bularak yaygın kullanılmasında olduğu gibi diğer kavramların da karşılıklarının doğru kullanılması özendirilmeli,
47. BT kavramları konusunda “TBD Bilişimde Özenli Türkçe Topluluğu” tarafından yürütülen çalışmalar **bilisimde.ozenliturkce.org.tr** sayfasından takip edilerek, örnek alınmalı,
48. Bilgisayar okur-yazarlığı ile işletmelerde ve üretimde verim artışı sağlanmalı. (Bu oran AB ülkelerinde %8 olarak ölçülmüştür. Kaynak: ECDL)
49. Bilişim, bilgisayar okur-yazarlığının erken yaşlarda öğretilmesine ek olarak yaşlılara da öğretilmeli. Bunun için gerekli organizasyon ve tesisler için adım atılmalı; belediyelerle işbirliğine gidilerek «**Toplum için Bilişim Merkezleri**» açılmalı. Ayrıca birinci basamak teknoloji desteği verme noktaları olmalı,
50. Bunların bir devlet politikası olarak belirlenmesi ve benimsenmesi önem taşımaktadır. Bu konularda sorumluluk yalnızca STK'lara, belediyelere yüklenmemeli,
51. Bilgisayar Mühendisliği eğitimi ile nitelikli işgücü sayısı artmalıdır. Her okuma bilen öğretmen olmadığı gibi her kod yazan da bilgisayar mühendisi değildir. Stratejiler buna göre belirlenmeli,

52. Yerli ve milli çözümlerin kendi mühendislerimiz eliyle sunulması sayesinde katma değerin ülkemizde kalması sağlanacaktır. Bunun için de üniversite sınavında başarı sınırının artırılması gerekir (şimdi 300 bininci – 4,5 matematik neti yapan öğrenci bs müh bölümüne girebiliyor; bunun 120 bine çekilmesi (20 matematik neti) gerekir. Bazı vakıf üniversitelerinde boş kontenjan kalabilir,
53. Son olarak akademik kadroların da sayı ve nitelik olarak yeniden gözden geçirilmesi gereklidir. Akademide nitelik azaltıcı etkinin önüne geçilmelidir. Bunun için STK'lar, meslek odaları ve devlet birlikte çalışmalı,
54. Eğitim çalışmaları ve projelerle dijitalleşen ve değişen dünyada değer temelli yönetim anlayışının gündeme getirilmesi ve hem birey açısından hem de kurum kültürü açısından yaygınlaşmasının sağlanmalı, (Bu kapsamda, şirket yönetimleri, oda, birlik vb. organizasyonlar ve sivil toplum örgütlerinin çalışmaları önem taşımaktadır.)
55. Merkezi ve yerel yönetimlerde pilot projelerle dijital katılımın artırılması, toplumda dijital demokrasi bilincine yönelik eğitimler (okullarda, iş dünyasında) düzenlenmeli, (burada ilgili aktörlerin kamu kurumları, belediyeler, muhtarlıklar, oda, birlik, meslek örgütleri, barolar vb. organizasyonlar ve sivil toplum örgütleri olduğu düşünülmektedir.)

sonuçlarına varılmıştır.

PANEL :

DİJİTALLEŞEN DÜNYA'DA İNSAN ODAĞINDA SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM

İNSAN ve TEKNOLOJİ ETKİNLİKLERİ
PANEL (SANAL) : DİJİTALLEŞEN DÜNYA'da
İNSAN ODAĞINDA SOSYO-KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM

11 NİSAN 2021

15:00 - 17:30

Dr. Aydın KOLAT
TBD
İcra Kurulu Başkanı
MODERATÖR

Prof. Dr. Betül ULUKOL
Ankara Üniversitesi
Tıp Fakültesi
Öğretim Görevlisi

Dr. Şeref OĞUZ
Dünya Gazetesi
Yayın Kurulu Başkanı

Dr. M. Özhan KALAÇ
Celal Bayar Üniversitesi
Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ferhunde ÖKTEM
Psikolog

Prof. Dr. Türksel KAYA BENSĞHIR
Ank. Hacı Bayram Veli Üni.
Öğretim Üyesi

Dr. Elnur ALİYEV
Azerbaycan
Devlet İdarecilik Akademisi Dekanı

Kemal KUMKUMOĞLU
Avukat

TBD Merkez İcra Kurulu Başkanı Sayın **Dr. Aydın KOLAT** moderatörlüğünde gerçekleştirilen panelin açılış konuşması TBD Genel Başkanı Sayın **Rahmi AKTEPE** tarafından yapılmıştır. Psikolog Sayın **Prof. Dr. Ferhunde ÖKTEM**, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi Sayın **Prof. Dr. Betül ULUKOL**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın **Prof. Dr. Türksel Kaya BENSĞHIR**, Dünya Gazetesi Yayın Kurulu Başkanı Sayın **Dr. Şeref OĞUZ**, Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi Dekanı Sayın **Dr. Elnur ALİYEV**, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın **Dr. M. Özhan KALAÇ** ve Avukat Sayın **Kemal KUMKUMOĞLU** konuşmacı olarak yer almıştır.

Konuşmacılar ve Söyledikleri

Rahmi AKTEPE

TBD Genel Başkanı Rahmi AKTEPE; “TBD’nin bu sene 50. yılı. Bu 50 yılı hakikaten coşkuyla kutlama arzusunda ve isteğindeyiz. Bu arzumıza ve isteğimize de toplumun çeşitli kesimleriyle paylaşmak istiyoruz. Özellikle birkaç sevincimizi bu anlamda paylaşayım. 6 ilimizde 50. yıl hatıra ormanı yaptık. Onun dışında 22 Nisan haftasında 6 ilde ana arterlerde belediye kanalıyla billboardlarda, metrolarda, sanal billboardlarda hepsinde TBD’nin 50. yılı kutlandı.

Peki biz bu 50 yılın sonunda mutlu muyuz, insanlarımız mutlu mu, toplumumuz mutlu mu? sorusu ile konuşmasına devam eden **AKTEPE**; “Bu sürece kısaca ve de hızlıca bakmak istersek 1960 yılında ilk bilgisayar Türkiye’ye geldikten daha sonra özellikle öncelikle kamu kuruluşları olmak üzere devasa salonlarda, devasa bilgisayarlarla tanıştık. Daha sonra bankalarda bir bilgisayarlaşma süreci oldu ve de günlük işleri bu bilgisayarlarla özellikle büyük kamu kurum ve kuruluşları yapmaya çalıştı. Daha sonra kişisel bilgisayarları gündeme gelmesiyle yine TBD’nin girişimleri ve o zamanki devlet bakanımız olan Sayın Tınaz Titiz’in çabalarıyla bilgisayarların gümrüklerinin sıfırlanması sağlandı. Toplumun tüm kesimlerine neredeyse bu yaygınlaştı.

Daha sonra biz verimlilik dedik. Bilgisayarların verimliliğe etkisinin öneminden bahsettik. Özellikle kamu kurum ve kuruluşlarının bilgisayardan verimlilik adına yararlanması konusunda, kobilerin verimlilik adına yararlanması konusunda önemli çabalar sarf ettik. Biz bunları konuşurken İnternet denilen bir kavram ortaya çıktı. İnternette yaşam denildi. Rahmetli Mustafa Akgül’ün önemli bir söylemidir. İnternet yaşamdır diye. Gerçekte de onun söylediği gibi bir yaşam haline geldi ve bütün bizi ilgilendiren, insanı ilgilendiren hemen hemen her olgu internet üzerine taşındı, medya, sağlık, hukuk, eğlence, aklınıza ne gelebilirse her şey İnternet üzerine taşındı.

Artık son günlerde, bu günlerde dijital dönüşümden, dijitalleşmeden ya da bizim kendi terimimizde sayısallaşma ya da sayısal değişim ve dönüşümden bahseder olduk. Tabii ki bu dönemde şikayet etmeye de başladık. Aslında bugüne kadar teknolojinin yaygınlaşması konusunda önemli çabalar sarf ettiğimiz noktada da özellikle siber güvenlik konusunda şikayetlerimiz yavaş yavaş başladı. Kişisel rahatsızlıklarımız başladı. Ama bizim daha önceki dönemlerde de şikayet konularımızı hep sümen altı ettik. Mesela verimlilik dedik. Zaman ve emek açısından sağladığımız verimlilik sonucunda daha çok mu kitap okuduk, daha çok mu sanatla ilgilidik, daha çok mu sosyal olaylarla ilgilendik, daha çok mu çocuklarımızla ilgilendik? Bunları hiç sorgulamadık. Çünkü bizde teknolojinin iyi taraflarının heyecanı vardı. Onun iyi taraflarını görme heyecanı vardı.” ifadelerinde bulunmuştur.

AKTEPE; “İnsanın ve toplumun gelişmesi ve mutluluğu çok önemli. Aslında biz bu ve benzeri konularda sadece bugün değil, geçmişte de etkinlikler yapmışız. Yani TBD’nin bu 50 yıllık geçmişinde insan her zaman kendi odağında olmuş, insanın mutluluğu TBD’nin odağında olmuş. Sadece teknolojinin gelişmesi değil insanın mutluluğuna etkisini de araştırma ve bu konuda düşünce geliştirme konusunda da çabalarımız olmuş. Benzeri bir şeyde tabi ki hukuksal düzenlemelerle ilgili çalışmalar TBD önemli ölçüde çalışmalar yaptı. E-imzadan tutun kişisel verilerin korunması kanununa kadar, bilgi güvenliğine kadar bütün bu çalışmalarını yaptık. Hatta siyaset ve siyasetçilerin giderek bunların kanuni olarak, kanun olarak da çıkmasını sağladık. Aslında bütün bunları ifade ettik, bunları söyledikten sonra önümüzdeki dönemi çok daha insan açısından riskli görüyoruz. Çünkü artık önümüzdeki dönemde milyarlarca sensörlerin olacağı, kuantum bilgisayarların geldiği ve kriptolojinin de artık

öneminin kalmadığı dönemi de yaşayacağız önümüzdeki günlerde. Dolayısıyla biz yine tekrar insanı odağımıza alarak bunlar için neler, insanın mutluluğu için neler yapılması gerektiğine, konuşmamız gerektiğine ben inanıyorum.” sözleriyle konuşmasını sonlandırmıştır.

Av. Kemal KUMKUMOĞLU

Avukat **Kemal KUMKUMOĞLU**, yeni teknolojilerin medyayı, demokrasiyi, temel hakları, toplumsal ve kültürel değerleri nasıl etkilediğini, bu anlamda sosyo kültürel yapıda oluşan değişimin hukuk ve etiği nasıl etkilediğini, aynı zamanda teknoloji hukuku ve etiği dönüştürerek sosyo kültürel yapıyı nasıl etkilediklerini çalıştayda ele aldıklarını ve bu anlamda bireylerin davranışlarını, toplumsal davranışlarını yani sosyal normları, biçimlendirmede yeni teknolojilerin rolünü ele alırken bir taraftan da özel olarak veri ekonomisi, dijital dezenformasyon ve siber gözetim gibi konulara değindiklerini aktarmıştır.

Dijital dönüşümün temel haklara etkilerini vurgulayan **KUMKUMOĞLU**, özellikle insan hakları ihlallerinin tespitinde bunların raporlanmasında dijital teknolojinin çok olumlu etkilerinin olabildiğini aktarmıştır. Ayrıca dijital teknolojilerin insan haklarına olumsuz etkilerinin de olabileceği, özellikle teknoloji erişimindeki eşitsizliklerin, erişim sorunun çok ciddi bireysel ve toplumsal eşitsizliklere neden olabileceği, aynı şekilde yapay zekâ nın artmasıyla bir takım ayrımcılıkların ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir.

KUMKUMOĞLU; “Hesap verilebilirlik ve şeffaflığın çok önemli olduğu, kişisel verilerin korunmasına ilişkin düzenlemelerle buna ilişkin birtakım çalışmalar yapıldığını ancak bunların yeterli olmadığını.” ifade etmiştir. Ayrıca fiziki dünyada gördüğümüz dijital şiddetin artık dijital dünyaya aksettiğini ve farklı türlerde önümüze çıkabildiği, internetin birçok boyutta suç işlemeyi kolaylaştırdığını ve dijital şiddetin fiziki ortama göre farklı şekilde tezahür edebildiğini aktarmıştır.

Dr. M. Özhan KALAÇ

Celal Bayar Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın **Dr. M. Özhan KALAÇ**; “ Evrensel hizmet ve dezavantajlı hizmetler konusunu çalıştayda ele aldık. Çalışmada dezavantajlı kesimler kimler ve onlar açısından teknoloji neden önemli, sorunları neden çözülmedi. Dezavantajlı kesimler açısından teknolojinin önemine baktığımızda farklı kesimlerde farklı düzeylerde ortaya çıktığını görüyoruz. dedi.

KALAÇ, siber zorbalık ve internet dolandırıcılığı konusunda dezavantajlı kesimlerin diğer kesimlere göre daha fazla oranda etkilendiklerini ve dezavantajlı kesimlere yönelik bilişim teknolojileri ve okuryazarlığın önemini vurgulamıştır.

Prof. Dr. Türksel Kaya BENSGHIR

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi **Prof. Dr. Türksel Kaya BENSGHIR**; “Çalıştayda algı yönetimi, toplum mühendisliği konusunu tartıştık. Hepimiz yanlış bilgiye mağdur olmaktayız. Dijital platformların bize getirdiği belirsizlik, yeni teknolojilerle beraber gelen algı yönetimindeki olgular, bir taraftan da bağımlılık yaratan duygu ve düşünce ustası

kişiler tarafından bunların çok kolaylıkla kullanılıyor olması birçok yaşlının zor durumlar yaşamasına neden oluyor. Siber ortamın zayıflıklarını ortaya koyan bir alan olarak gerçekten hem akademik çalışmaların hem de politika geliştiricilerin bu alandaki sorunlara çözüm üretmesi gerekiyor.” ifadelerini kullanmıştır.

BENSGHIR; “Güvenlik algısı egemenlik konusuna kadar giden aslında algı yönetiminin toplum mühendisliğinin çok önemli boyutları var. Yanlış bilgilendirmenin ortaya çıkaracağı psikolojinin de getireceği durumlar yönetilmesi gereken önemli bir sorun olarak karşımızda duruyor.” şeklinde görüşlerini bildirmiştir.

Prof. Dr. Ferhunde ÖKTEM

Psikolog **Prof. Dr. Ferhunde ÖKTEM** konuşmasında büyüme ve gelişmeyi bedensel, ruhsal, bilişsel ve toplumsal olmak üzere dört ana başlıkta ele alarak dijital yaşamın bunların tümünü etkileyen bir yaşam tarzı sunmaya başladığını ifade etmiştir.

Çoğu evde herkesin aynı şekilde ekrana bakmaya başladığını ve bu nedenle çok ağır bir biçimde duyguları tanımlamanın azaldığını belirten Öktem, küresel salgın nedeniyle duyguların tanınması ve paylaşılmasının gerçekten çok ama çok zor olduğunu vurgulamıştır.

Prof. Dr. Ferhunde ÖKTEM; “Güvenlik konuları temel olarak çok büyük hasar almaya başladı. Bu güvenlik konusunda en çok güvenliğin ihlal edildiği ya da en çok güvenlik alanında zorlanmaların olduğu çocuklar ve buna çok hakim olamayan erişkinler oldu. Eskiden anne babalar çocukları için daha güvenilir kişilerdi ve evler daha güvenilir ortamlardı. Ancak teknolojiye hakim değilsem ve çocuğum bunu çok daha iyi biliyorsa benim ona karışabilme ya da benim onu yönlendirebilme yetim kaybolmuş oluyor” dedi. Ayrıca çocukların İnternette nereye girip, nereye girmedikleri, hangi sitede ne kadar kaldıkları, hangi yaşta ne kadar kalması gerektiğiyle ilgili çok ciddi sorular olduğuna vurgu yapmıştır.

Prof. Dr. Ferhunde ÖKTEM; “Çocukların ekran bağımlısı olması ya da ekran karşısında zaman geçirmeleri pek çok fiziksel soruna yol açabiliyor. Bu aynı zamanda yine etkileşimli olarak baktığımız zaman bazı hükümet ve yönetimler bu işten çok memnun kalıyorlar. Çünkü nüfusun yarısı kadar bir çocuğa oyun alanı, etkinlik, spor aktiviteleri yapmak zorunluluğundan kurtulmuş oluyor.” dedi.

Teknolojiyi hak ettiğimiz zaman onu doğru kullanabileceğimizi aktaran **ÖKTEM**, teknolojiyi elinde tutanın, çok büyük bir güce sahip olduğunu ve özellikle politik olaylarda çok fazla verilerin bilinmesine karşı güvenliğimizin koruması gerektiğini aktardı.

ÖKTEM; “Çoğunluk kimdeyse onun dediği olacak şeklinde bir teyit olması söz konusu olduğunda ebeveynlik haklarımızın ne kadar gözetildiği konusunda yine bir güvensizlik yaşamamız söz konusu olabilir.” şeklinde sözlerine devam etmiştir.

ÖKTEM; “Düşünce gücüyle organlarını hareket ettirebilme yetisinin gerçekten bir engelli açısından inanılmaz bir armağan olduğunu düşünüyorum. Ama peki, bu çip bana takılırsa

benim düşünce gücüm kontrol edilmeye başlanırsa? diye soruyorum kendime. Bu çok önemli etik bir konudur. Dijital güveni nasıl oluşturacağız?” soruları ile konuşmalarına dikkat çekmiştir.

Robotlara hayatımızı yönlendirecek makineler açısından baktığımız zaman asıl sorunun makinelerin düşünüp düşünmediği değil insanların düşünüp düşünmediğidir diyen **ÖKTEM**; “OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development/Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ülkelerinde teknolojiye ulaşma açısından ya da teknolojik çözüm getirmesi açısından erişkinlerle yapılan bir araştırması var. Mesela, teknoloji ağırlıklı çözümler bulabilme ya da sorunlarla baş edebilme açısından Türkiye en son sırada. O zaman teknolojiyi ne kadar hak ediyoruz?” sorusunu sorarak konuşmalarını tamamlamıştır.

Prof. Dr. Betül ULUKOL

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi **Prof. Dr. Betül ULUKOL**; “Bizim göçmen olduğumuz bir konuda bu işin yerlileri yani çocuklar hakkında konuşuyorum. Çünkü teknoloji dediğimiz şeye biz göçtük yani bunun içinde doğmadık ama içinde doğanlar hakkında konuşuyorum şu anda. İnsan ve teknoloji dediğimizde aslında çevre, sosyo-ekonomik durum ve sosyo-kültürel durumu konuşuyoruz ama bunun içinde sağlıkta var. Özellikle tıbbi sağlık konusu çok fazla yer almıyor. Sağlık ve teknoloji dediğimiz zaman zaten ağırlıklı olarak teknolojinin sağlık erişiminde ya da sağlıkta görüntüleme yöntemlerinde ya da birtakım laboratuvar incelemelerinde teknolojinin kullanılması diyoruz. Ufacık kapsül yutuyorsunuz o kapsül bütün bağırsak görüntülemenizi yapıyor ya da bir aletin içine giriyorsunuz, vücudunuzdaki bütün damarların ne durumda olduğunu gösteriyor. Bütün bunların hepsi elbette teknolojinin sağlığa katkıları bağlamında ama olay çocuk olunca farklı. Çocuk ne yazık ki bu işin içinde doğduğu için teknolojinin nasıl kullanılması gerektiği ya da kullanırken karşılaşılabilecek zorluklar, güçlükler neler olabilir noktasında sanki dezavantajlı grupta kalıyor. Halbuki işin aslı en avantajlı grupta yani bu teknolojinin içinde doğan kesim onlar. Teknolojinin içinde doğan çocuklar için uygun ortamları oluşturamazsak, bu içinde doğdukları ortam onlara zarar verebilecek bir ortam haline gelebilir.” ifadelerinde bulunmuştur.

Prof. Dr. Betül ULUKOL; “Bundan bir sene önce çocuklarımıza oturma ekran karşısında, dışarıda oyna, arkadaşlarıyla zaman geçir, basketbol oyna diyorduk. Onları dışarıya çıkarmaya çalışırken bir virüs geldi ve çocuklara dışarı çıkma, arkadaşlarıyla buluşma, okula gitme, öğretmenin ekranda ne ödev veriyorsa, ne ders veriyorsa o dersi yap dedik. Tek bir virüs bütün doğrularımızı değiştirdi. Bugün için tek bir virüs, yarın ne olur bilmiyoruz. Erişkinler olarak çok hazırlıksız yakalandık. Yalnızca Türkiye değil gelişmiş ülkeler bile çok geride kaldılar. Onlar bile çok hazırlıksızdı” ifadelerini kullanmıştır.

ULUKOL; “Bizim aslında teknoloji ile dost olarak, teknoloji kullanımını birazcık çocukların gözünden bakarak, akıllıca öğrenmemiz lazım. Teknolojiyle dost olarak teknolojinin neler yaratabileceğini de bilerek bir şeyler yapmak gerekiyor. Sabahtan akşama kadar İnternette,

bilgisayardan ders yapan çocuğa obez olmasının kaçınılmaz olduğunu biliyor olmamız gerekiyor. Sabahtan akşama kadar mavi ekrana maruz kalan bir çocuğun akşam uykusunun kaçıyor olduğunu biliyor olmamız gerekiyor. Kuru göz ileri yaş sorunuymdu. Bugün bütün çocuklarda kuru göz yakınması ortaya çıkmaya başladı. Teknolojinin etkisi belki de aslında aşabileceğimiz bir sorunken bu küresel salgın sürecinde malesef çocuklar çok fazla eve kapandılar. Dolayısıyla teknolojiyi kendi hayrımıza kullanmayı ve akıllıca kullanmayı öğrenmemiz lazım. Örneğin üç-beş yaşlarında ilkokul birinci sınıfa giden çocuklar var. Onlar için hazırlanan mouselar (fare) var mı, onların el yapısına göre klavye var mı, masa var mı, bilgisayar ekranının yüksekliği var mı?. Yani dünya nüfusunun neredeyse yarısı çocuk ve hepsi teknolojiyi kullanıyor. Hiçbirisi için hazırlanmış özgün bir şey yok. Öyleyse bunun var olduğunu biliyoruz. Sorunun bir ucundan yaklaşacağız.” dedi.

Bilişsel gelişimin çok önemli bir biçimde tartışmayla, uygulamayla geliştiğini aklımızda tutmamız ve buna göre de etik değerlerin oluşması ve benimsenmesi gerektiğini aktaran **ULUKOL**; “Yapay zekâ nın hukuka girmesi doğru hukuka girebilir ama adalete giremez. Bu ikisinin arasındaki ayrımı, zekâ gelişimini ve bu gelişimin nasıl hukukla adalet arasındaki farkı oluşturacağını çok net bilmemiz gerekiyor.” ifadelerini kullanmıştır.

ULUKOL; “Eğitim fakültelerinden mezun olan çocuklarımızın maalesef neyi bilip, neyi bilmediklerini çok fazla bilmiyoruz. Adalet konusunda çok ciddi önderliklere ve çok ciddi çalışma yapmaya ihtiyaçları var. Elimizdeki imkanları ona göre kullandırırız ve kullanırsak, demokrasiyi iyi uygularsak dünya eminim ki daha güzel bir dünya olacak. Ahlak gelişimi ailede başlayacak bir şey. Bunun için dijital vatandaşlık dedik değil mi, dijital okuryazarlık dedik ama bu vatandaşlığın bir adım ötesinde dijital aile olmak lazım” ifadeleri ile konuşmalarını tamamlamıştır.

Dr. Şeref OĞUZ

Dünya Gazetesi Yayın Kurulu Başkanı **Dr. Şeref OĞUZ**; “Bir teknolojiyi alırken genellikle kullanma ve tüketime yönelik kullanıyoruz. O açıdan üretim kalıpları içerisinde bilgisayarın, bilginin ve teknolojinin kullanımı pek hızlı gitmemiş ama üretim kalıplarında bunu inanılmaz kullanıyoruz. Şimdi bu bize çok büyük alanlar da açıyor, kolaylıklar da sağlıyor ama şimdi bazı konfor alanları oluşturarak çürümemize de sebep oluyor, özellikle muhakeme özelliklerimizi elimizden alıyor. Beynimizi ne için kullanıyoruz noktasına gelince de muhakeme yapamayan bir beyin hard diske dönüşüyor. O açıdan ben düşünmeyen ve bir bakıma konfor alanlarıyla beraber muhakeme yapmayan ve daha doğrusu az inanan, az bilen çok inanan insan modeline hizmet etmeye başladığını düşünüyorum bu bilgisayarın. Bilginin sosyal medyada yayılması konusunda ise ortada bilgiden çok bilgisizlik var. Açıkçası teknoloji, sosyal medya bilgisizliği örgütlüyor ve daha donanımlı hale getiriyor.” ifadelerini kullanmıştır.

Dijitalleşmenin (sayısallaşma) küresel salgın sürecinde arttığını belirten **Dr. Şeref OĞUZ**, yeni bilgi yollarına ihtiyacımızın olduğunu vurguladı.

OĞUZ; “TBD’nin yaptığı faaliyetler uyanışları topluma kazandırma noktasında önemlidir. 1990’lı yıllarda çok fazla çalışmalar yapan TBD’de e-devlet kavramı, verilerin güvenliği gibi yeni kavramlar yeşerdi. Bugün insanların gündeminde olan hatta sorunlarının detaylarına indiğimiz kavramlar TBD yeşerdi TBD çok güzel alanlarda mesafe kat etti. Fakat artık gündem değişti ve kavramlar değişti.” ifadelerini kullanmıştır.

Dr. Şeref OĞUZ; “Müşteri satıcı ilişkilerinde işi müşteri velinimetimidir derler. Müşteri velinimetimizdir. Yani nimetimi sağlayan insan anlamındadır. Şimdi müşteri veli nimet oldu, veriyi üretiyor ve ürettiği veriler inanılmaz bir şekilde ona pusu kurmamıza sebep oluyor. Onun bilgilerini satmama sebep oluyor. Onu her türlü istismara açık hale getiriyor. Bu yönetilmesi gereken bir alandır. Burada üretilen bilginin nasıl korunacağı, nasıl değere bineceği önemlidir. İşte dünya buna çalışıyor.” şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

TBD gündemini teknolojiye ziyade teknoloji insan ilişkisinde yoğunlaştırmalı. En azından nasıl e-hukuk olacak, e-doktorluk olacak ve yapay zekâ nın arkasındaki etik ne olacak sorularına yönelmeli? önerisinde bulunan **OĞUZ**, sözlerine şöyle devam etmiştir. “ Biz çok bilgili iblisler de yetiştirmek riskiyle karşı karşıyayız ve bunu ben görüyorum. Ne yazık ki nitelikli, donanımlı iblislerle yaşıyorum şu sıra, o kadar çok arttılar ki. Niye? Çünkü onun arkasındaki diğer alanları eksik bıraktık. Peki bunu biz yapmazsak kim yapacak diye düşünüyorum, bana göre biz yapmazsak yani TBD gibi entelektüel namusu olan iyiler ittifakı, erdemliler ittifakı olmadan bunu yapamazsak en büyük mağdurlarından biri de bizler olacağız.”

OĞUZ; “Etik teknolojinin hizmetinde mi olacak, teknoloji etiğin hizmetine mi girecek tartışmasının olduğu bir noktadayız. Etik olan hukuktur. Asıl olan bununla ilgili olarak etik davranmaktır. Yani etik, mahkemede dava kazanmaktan çok daha üstün olmalıdır. Çünkü her asal hak etik değildir ve olamaz. 21. yüzyılın en yaman toplum projesi yani helal olanı, hukuki olanı yasal olanla örtüştürmektir. Bu anlamda etik dava kazanmaktan çok daha üstündür. Çünkü her kazanılan hak etik değildir.” ifadelerini kullanmıştır.

OĞUZ; “Son zamanlarda hepimiz evlerdeyiz. Evde çalışanların hakları ve sorumlulukları noktasında bir istismar alanları da gelişmeye başladı. Öncelikle mesai kavramı ortadan kalktı. Yani normal şartlar içerisinde telefon açık olduğu sürede her an siz evinize iş gelebilir, siz işi evinizde yapmak durumunda kalabilirsiniz. Üstelikle bunun için büro sendikal sözleşmelere ihtiyacınız yok. Güven ortadan kalktı ve o anlamda çalışanın, çalıştırana, yöneticisine karşı olan güveninin de sorgulandığı bir noktadayız. Benim sorun alanı olarak gördüğüm şey büyük ihtimalle eve taşınan işler kalıcı hale gelecektir.” şeklinde konuşmalarını sonlandırmıştır.

Dr. Elnur ALİYEV

Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi Dekanı **Dr. Elnur ALİYEV** ise kapsayıcı kalkınma modeli ve uygulaması hakkında bilgi vermiştir.

Dr. Elnur ALİYEV; “Aslında 20. asrın esas temel yanacağı petrol idi. 21. asrın esas yanacağı ulusal teknolojiler ve yenilenebilir enerjiler. Her ikisi de yenilenebilirdi. Şimdi genel kaynaklar

tükenen kaynaklardır. Tükenen kaynaklara dayalı kalkınma ise yenilenebilir ve sürdürülebilir değil” ifadeleri ile konuşmasına başlamıştır.

İnsan merkezli kalkınmanın refaha etkisi üzerine vurgu yapan **ALİYEV**; “ Yeni dünya modeli dijital ve yeni teknolojiler üzerinde kalkınmanın kurulmasıdır. Çünkü yüksek medeni gelişme seviyesine ulaşmak isteyen toplumlar bilgi toplumu niteliklerine sahip olmalıdırlar. Çünkü yeni dünya modeli dijital ve enformasyon teknolojilerdir ki tüm alanlarda olduğu gibi kültürel alanlarda da dönüşümlüdür bu. Her alanda kalkınma varsa bu faydacı bir kalkınma modelidir. Kalkınma için herkesi kapsayıcı imkanların oluşturulması ve imkanların vatandaşlar için erişilebilir olması gerekir. Nüfusun hizmet sürecine aktif katılımı ve vatandaşın fikirlerini yöneticilere sunabilmesi çok önemlidir.

Kapsayıcı kalkınmanın insan merkezli olmasının aşamalarından birincisinin ekonomik büyüme, ikincisinin ekonomik kalkınma, üçüncüsünün sürdürülebilir kalkınma ve dördüncüsünün kapsayıcı kalkınma olduğunu belirten **ALİYEV**; “Kapsayıcı kalkınmaya ulaşmak için bir ülkenin üçte bir kalkınmaya ulaşması gerekiyor. Üçte bir kalkınma için ekonomik kalkınma şarttır. Ekonomik kalkınma için ise büyümeyi temin etmek gerekir. Adalet ve yönetim teknolojileri kalkınmanın temelidir. Kapsayıcı kalkınma için tüm insanları kapsayan bir model geliştirilmeli ve temel erişim kalitesi arttırılmalıdır. İnternet, elektrik, su, gaz gibi hizmetlerin kalitesi yükseltilmelidir.” dedi.

ALİYEV; “Bir ülke ekonomik bakımdan kalkınıyor ama orada sosyal politika uygulanmıyorsa orada kapsayıcı kalkınma olamaz. Doğrudan ekonomik kalkınma bunun temelini oluşturuyor. Ekonomik kalkınma olmadan sosyal politikada uygulama olmaz.” ifadelerini kullanmıştır.

Azerbaycan’ın 2018 yılında “Dünya Ekonomik Forumu” raporunda kapsayıcı kalkınmada gelişmekte olan ülkelerde üçüncü sırada yer aldığını aktaran **ALİYEV**, bunun nedeninin Azerbaycan’ın uygulama başarılı kalkınma politikaları olduğunu aktarmıştır.

PANELDEN ÇIKAN SONUÇLAR

1. Dijital teknolojilerin insan haklarına olumlu etkileri olduğu kadar olumsuz etkileri de olabilmektedir.Özellikle teknoloji erişimindeki eşitsizliklerin çok ciddi bireysel ve toplumsal eşitsizliklere neden olabileceği tespit edilmiştir. Bu bağlamda kişisel verilerin korunmasına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmalı,
2. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin yeni yapılacak düzenlemelerde devletin pozitif yükümlülüklerini (şirketlerle bireyler arasındaki ilişki veya bireylerle bireyler arasındaki ilişki) ve negatif yükümlülüklerini (insan hakları gözetimi) yerine getirmesi,
3. Dijital şiddet kapsamında cinsel özgürlüğün ve diğer kişisel hakların çok ciddi şekilde ihlal edildiği ve bu bağlamda yeni suç türlerinin ortaya çıkmasının gerekli olduğu veyahut bazı suç türlerine dijital yönleri bakımından nitelikli hal olarak yeni düzenlemeler yapılması gerektiği (siber zorbalık, siber ısrarlı takip gibi birtakım suçların özel olarak düzenlenmesi),
4. Özellikle yeni bir insan hakkı olarak "Dijital Dokunulmazlık" hakkı gündeme gelmeli ve bu bağlamda özel olarak düzenlenmeli, kanuni düzenlemeler yeterli olmadığı için özel olarak düzenlenmesi gerektiği,
5. Fikri mülkiyetin korunması devletlerin düzenlemeleriyle olmaktadır. Fikirlerin ürettiği ürünlere tanınan haklar ile insanların bu teknolojileri kullanımındaki hakları çatışabilmektedir. Birtakım istisnai hükümler olmakla birlikte uygulamada ciddi sorunlar olduğu ve yeni düzenlemelerle eksikliklerin giderilmesi gerektiği,
6. Dijital teknolojinin birbiriyle çok ciddi yarıştığı ve gençlerin dahil olduğu oyun ve e-spor alanlarına toplumsal faydayı sağlayacak şekilde yeni düzenlemeler gerektiği,
7. Reklam odaklı veri ekonomisinin bağımlılık yarattığı ve bu bağlamda kişisel verilerin korunmasına ilişkin düzenleme yapılması gerektiği,
8. İnternete erişememe, erişmeme hakkının da insanlar bakımından önemli bir hak olması gerektiği,
9. Bireyin nesne haline gelerek değersizleştiği ve özellikle bunun yapay zekâ uygulamalarıyla da daha da arttığı belirtilmiştir. Bunun yine insan hakları temelinde eğilinmesi gerektiği, özellikle genetik çalışmalarda da bu konuda bireyin korunması gerektiği,
10. Tüm paydaşların katılımı ile hazırlanacak insan ve insan hakları odaklı, uluslararası işbirliğini de dikkate alarak yeni düzenlemeler yapılmalı,
11. Teknolojilerin adalete erişimde ve bilgiye erişimde çok ciddi olumlu katkıları olduğu ama aynı zamanda bunlara erişemediğimizde devletin bu olanakları sağlamadığı durumda çok ciddi eşitsizliklere ve adaletsizliklere de neden olabileceği aşikardır. Bu

bakımdan bütüncül yaklaşım gereği, devletin hukuki tasarımlarla bu erişilebilirliği sağlaması gerektiği (Esasen burada çözüm önerilerinin muhatapları olan devlet, yasama, yürütme, yargı organları, bölgesel ve uluslararası aktörler, sivil toplum, akademi ve özel sektör, bu aktörlerin herhangi birinin eksik olduğu bir ortamda çözümler yeterli düzeyde ele alınamaz),

12. Bilişim sektöründeki paydaşlar insan davranışını birey ve toplum boyutunda şekillendiren kişiler oldukları için insanı ve toplumu dönüştüren güç olduklarına dair farkındalıklarını tesis edilmeli (kendilerinin kanun koyucu olduklarını ve büyük bir sorumlulukla hareket etmeleri gerektiğinin farkında olmaları),
13. Dijital vatandaşlığın güçlendirilmesi sağlamalı. Burada hem bireyin, hem şirket temsilcilerinin, hem de kamu görevlilerinin bu anlamdaki kapasiteleri artırılmalı,
14. Hesap verilebilirlik şeffaflık bir menfaat dengesinde insan hakları temelli olarak geliştirilmeli,
15. Devletler şirketlere ilişkin düzenlemelerde kendi egemenlik alanlarını korumaya çalıştıkları gibi insan haklarını ve bireylerin alanlarını da korumalıdır,
16. İnternete erişim bir temel hak olarak kabul edilmeli. Dolayısıyla internete erişememe, internette olmama, dijitalleşmeme de bir hak olarak düşünülmeli, dijital dokunulmazlık hakkı da bu bağlamda düşünülmeli,
17. Kültür ve ihtiyaçlara göre donanım ve yazılım oluşturularak, dezavantajlı bireyler için hizmete erişim sağlanmalı ve fırsat eşitliği konusunda çalışılmalı,
18. Hizmete erişimin, dezavantajlı kesimler için önemi doğrultusunda teknolojiye alternatifler yaratılmalı,
19. Dezavantajlı kesimlerin bilişim teknolojilerinden daha olumlu etkilenmesi, sorunların çözülmesi için mutlaka öncelikler belirlenmeli, bir envanter çalışması ve doğru politikalar yapılması (devlet kurumlarının yapacağı çalışmalar yeterli olmayacağı için özel sektör, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ,toplumun genelinde birlikte hareket edilmeli.),
20. Küresel salgın sürecinde belli başlı platformların kullanıldığı ve ihtiyacımız olan farklı platformların da oluşturulması gerektiği (teyit.org.tr gibi),
21. Evrensel hizmet fonu ve diğer fonlar kullanılarak devletin dezavantajlı kesimlerinin bilişim teknolojileri hizmetlerine erişimi konusunda mutlaka destek sağlamalı,
22. Engelli bireylerin bağımsız bir hayat yaşaması açısından engelli bireylere eğitim erişimi, bilişim teknolojileri ve okuryazarlığı sağlanmalı (İhtiyaçları olacak seviyede ve bilişim teknolojileri okuryazarlığı meslek eğitimleri verilmesi gibi),

23. Teknoloji dezavantajlı bireyler için de kullanabilir bir yapıya dönüştürülmeli,
24. Dezavantajlı gruplardan özellikle yaşlıların yaşadığı çeşitli sorunlar için siber ortamın zayıflıklarını ortaya koyan bir alan olarak hem akademik çalışmaların hem de politika geliştiricilerin bu alandaki sorunlara birlikte çözüm üretmesi sağlanmalı,
25. Dezavantajlı grupların gelişme sürecine katılması için onlara destek verilmeli,
26. Kapsayıcı bir gelişim sağlamak için devlet dışlayıcı riskini azaltmalı,
27. Teknoloji ile dost olarak, ona çocukların gözünden bakarak teknoloji öğrenilmeli,
28. Teknolojiyi daha iyi kullanan çocuklarla kullanamayan ya da en azından ulaşımı, erişimi olmayan çocuklar arasındaki makas, zekâ ve gelişim açısından yakalanamayacak boyutlara ulaşmıştır. Bu konuda gerekli çalışmalar yapılmalı,
29. Dijital vatandaşlığın bir adım ötesinde “dijital aile” kavramı gündeme alınmalı,
30. Küresel salgın sürecinde yaratılan bilgi kirliliğiyle oluşan çocuklardaki kaygının önüne geçilmeli. Politika geliştirici uzmanların, eğitimcilerin, ailelerin, hepimizin bu konu üzerinde çalışmalar yapması ve değerlendirmesi gerekli,
31. Dezavantajlı gruplardan özellikle psikiyatrik tedaviye başvuranların kayıtlarının tutuluyor olması bu çocukların bazı okullardaki haklarını kaybetmelerine neden olabilir. Bu çocukların mahremiyetleri korunmalı,
32. Teknoloji konusunda nasıl bir denetim kuracağımızı ve elindeki en büyük gücü tutan bir kitleyle nasıl baş edeceğimizi bilmiyoruz. Bunun için bütün üniversiteler, sivil toplum örgütleri ortak bir yaklaşımda bulunmalı,
33. Teknolojik gelişmelerle birlikte çıkan yeni mesleklere nasıl adapte olunacağı konusunda ciddi stratejiler oluşturulmalı,
34. Yüksek medeni gelişme seviyesine ulaşmak için bilgi toplumu niteliklerine sahip olunmalı,
35. Kapsayıcı kalkınma insan odaklı olmalı ve mutlulukla beraber refaha götürmeli,
36. Kapsayıcı kalkınmada tüm katmanlar için imkanların oluşturulması ve bu imkanların vatandaşlar için erişilebilir olması gerektiği,
37. Kalkınmanın lokomotifi eğitimidir. Bu bakımdan insanlar eğitimle güçlendirilmeli, eğitim öncelikli olmalı,

sonuçlarına varılmıştır.

